

Horváth István¹

Románia dekrétgyermekei. Az elszabotált rendszerintegráció

Kivonat

A dekrétgyermek kifejezés az 1966-os abortusztilalom után születettek kiemelkedően nagy lélekszámú kohorszaira vonatkozik. A tanulmány egyrészt a dekrétum demográfiai előzményeit, népességpolitikai céljait és eszköztárát, valamint annak kudarcát és következményeit tekinti át. Majd a második részben a dekrétgyermek-generáció társadalmi integrációját tekinti át a formális oktatáson keresztül a munka világába történő átmenetig. Mindezt beágyazva olyan átfogó társadalomtörténeti folyamatokba, mint a munka társadalmi szervezésének a változása az államszocializmus időszakában (az átmenet a háztáji, informális munkából a szervezeti keretekbe ágyazott bérmunkába) és a formális oktatás kiterjesztése. A statisztikai adatok feldolgozására és másodelemzésére épülő tanulmány alapvetően egy kudarctörténet, hisz a dekrétgyermekek kollektív életpályájának az alakulása egyben az államszocializmus által felvállalt gazdasági és társadalomalakítási projekt ellentmondásai súlyosbodásának a folyamata is.

Kulcsszavak: abortusztilalom, irányított termékenység, szocialista modernizáció, rendszerintegráció, romániai államszocializmus

Abstract. The “decret” children of Romania. The sabotaged system integration

The term “decret child” refers to the exceptionally large cohorts born after the abortion ban of 1966. The paper reviews the demographic antecedents, population policy goals and instruments of the decree, as well as its failure and consequences. Then, in the second part, it traces the social integration of the decree-child generation through formal education to the transition to the world of work. All this is embedded in broad social historical processes such as the change in the social organisation of work during the period of state socialism (the transition from backyard informal work to wage labour embedded in an organisational framework) and the expansion of formal education. The analysis, based on the processing of statistical data and on a second analysis, is essentially a failure story, since the evolution of the collective life of the decree children is also a process of exacerbating the contradictions of the project of economic and social transformation undertaken by state socialism.

Keywords: abortion ban, controlled fertility, socialist modernization, system integration, Romanian state socialism

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article

Horváth István (2021). Románia dekrétgyermekei. Az elszabotált rendszerintegráció. *Erdélyi Társadalom*, 19(1), 9–37. <https://doi.org/10.17177/77171.254>

¹ Egyetemi tanár, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Szociológia és Szociális Munka Kar; igazgató, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár. E-mail: ihorvath66@hotmail.com.

A tanulmány ingyenesen letölthető a CEEOL-ról: <https://www.ceeol.com/search/journal-detail?id=928> és a GESIS adatbázisából: <http://www.da-ra.de/dara/search?lang=en&mdlang=en>.

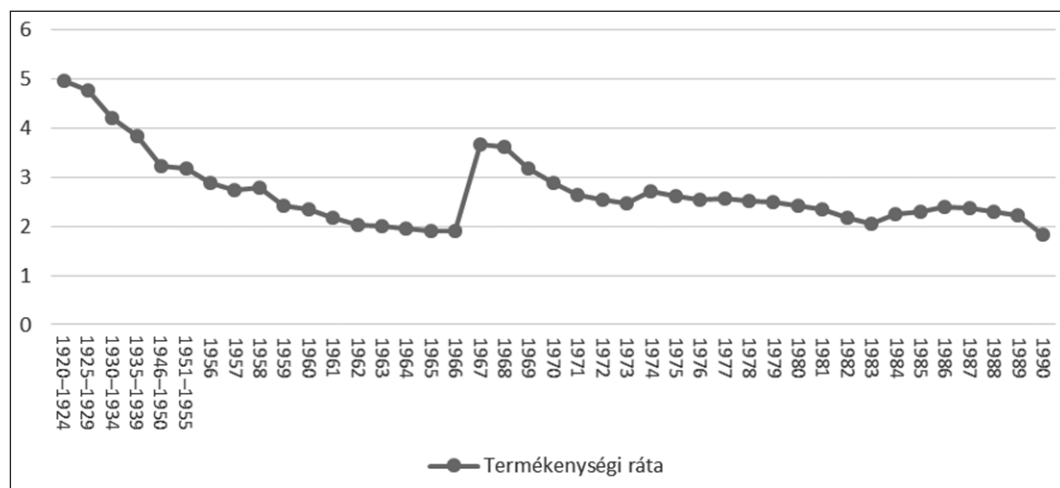
1966 végén lépett érvénybe egy, az 1957-től érvényben levő, megengedő (egyszerűen kérésre történő) abortuszszabályozást felváltó rendelet. Ez 1967-től kezdődően drasztikus korlátozásokat vezetett be. A művi vetélést előzetes orvosi beleegyezéshez köthették, amelyet csak nagyon kivételes esetekben lehetett engedélyezni (nemi erőszak, incesztus nyomán felmerülő terhesség, a magzat vagy az anya orvosiilag megállapítható veszélyeztettsége, illetve a 45 éven felüli vagy a négy- vagy annál több gyermekes anyák esetében) (Decret nr. 770, 1966). Ez a következő években született kohorszok lélekszámának drasztikus növekedésével járt. Köztudati értelmezés szerint az ebben a periódusban született gyermekek egy jó része a korlátozó rendelet/dekrétum okán, nyomán jött világra, és ezért nevezte el ezeket dekrétgyermekeknek (decreței). Ez kifejezi egyrészt azt az elgondolást, hogy az ebben a periódusban születettek nagyrésze a létezését nagy eséllyel a törvényes szigorításnak „köszönheti”. Másrészt azt a felhalmozódó (viszonylag diffúz) tapasztalást, hogy ezeknek az évjáratoknak a kollektív biográfiájára számos vonatkozásban kihatott a kohorszok/évjáratok rendkívül nagy volumenének a ténye.

Az abortusztilalom kapcsán felvetődő különböző vonatkozásokat viszonylag átfogóan körüljárta a szakirodalom. Mindenekelőtt a demográfiai, népesedéspolitikai vonzatait, de a női egészségre, illetve az egyén (mindenekelőtt a nők) és a totalitárius rendszer között kialakult viszonyt tükröző nagyon is problematikus viszonyhelyzet megjelenítéseként is tárgyalták (Andrei & Branda, 2015; Berelson, 1979; Hord et al., 1991; Keil & Andreescu, 1999; Kligman, 1992, 1995, 1998; Massino, 2019; Stenvoll, 2007; Teitelbaum, 1972). Viszonylag kevés elemzés született arra vonatkozóan, hogy miként kezelte a román államszocialista rendszer az abortusztilalom nyomán világra jött, az előzőekhez képest messze kiemelkedő volumenű kohorszok helyzetét (Georgescu, 2015; Pop-Eleches, 2006). Illetve, hogy milyen hatást gyakorolhattak ezek a kohorszok a rendszernek a hetvenes évek végétől egyértelműen jelentkező, a nyolcvanas évek során meg hihetetlenül elmélyülő krízisére.

Jelen tanulmány ebben a vonatkozásban szeretne hiánypótló lenni azáltal, hogy társadalomtörténetileg végigköveti a dekrétgyermek-generáció rendszerintegrációjának különböző vonzatait.

I. AZ ABORTUSZTILALOM MINT DEMOGRÁFIA MEGOLDÁS?

Romániában az első demográfiai átmenet (váltás a magas termékenységű és halandóságú demográfiamodellről egy alacsony termékenységű és halandóságúra) kezdetét 1921-re teszik (Rotariu et al., 2017: 47–48). Persze a termékenység lassú csökkenésének a jelei már 1880–1918 között is mutatkoztak, azonban a két világháború között, regionális viszonylatban, a három-négy gyermekes családmoddellel még mindig a legnagyobbak között volt (Rotariu, 2006: 13).

1. ábra. A teljes termékenységi arányszám alakulása Romániában 1920–1990 között – kiválasztott periódusátlagokra és évekre*

Figure 1. Evolution of the Total Fertility Rate in Romania 1920–1990 – selected period averages and years*

* Saját szerkesztés. Forrás: Trebici & Hristache (1977: 330), World Bank (2021)

Viszont az államszocializmus időszakában a sajátos, mondhatni extrém népesedéspolitikát meghatározó döntések következtében a termékenységi mutatók eléggé sajátos képet vázolnak fel. A romániai államszocializmus demográfia-, pontosabban termékenységtörténete hozzávetőleg négy nagyobb szakaszra osztható:

- 1949–1956: a háborút követő stabilizálódást és a törvényileg érvényesített abortusztilalmat követően a szaporodási mutatók (amelyek 1940–1945 között jelentősen visszaestek) valamelyest stabilizálódnak, de sohasem érik el a második világháború kitörését megelőző szintet. 1937-ben 1000 lakosra vetítve, éves átlagban az élve születések aránya 30,8‰, 1945-ben 19,6‰. A háborút követően az élve születések átlagosan 25‰ körül mozognak. A három-négy gyermekes családmodellt egyértelműen felváltja a két-három gyermekes.
- 1958–1966: a termékenységi ráta gyors mértékben csökken (1000 lakosra vetítve 1958-ban az élve születések aránya 21,6‰, a természetes szaporulat 12,9‰; 1966-ra viszont az élveszületések 14,3‰-re, a természetes szaporulat 6,1‰-re csökkent. A családmodell tart a kétgyermekes felé, sőt az 1965-re számított teljes termékenységi ráta már 1,9‰ (Rotariu, 2006: 14).
- 1967–1973: az abortusztilalom érvényesítésének az első évében az élve születések aránya 27,4‰, a természetes szaporulat 18,1‰; viszont a mutatók fokozatosan csökkennek, 1972-re az élve születések aránya 18,8‰, a természetes szaporulat 9,6‰.
- 1974–1989: a fokozatos csökkenés a jellemző, az államszocializmus utolsó évére, 1982-re már közelít az abortusztilalom előtti szinthez (Trebici, 1984: 444), 1989-re az élve születések 16‰-re, a természetes szaporulat 5,3‰-re esik vissza.

Adatok forrása CNS (1990: 67), Rotariu et al., (2017), Mitchell (1998: 107, 114).

Tény, hogy mind az 1949–1956 közötti demográfiai növekedés, mind az azt követő, 1958–1966 közötti demográfiai csökkenés egyértelműen összefüggésbe hozható az abortuszpolitikával. Románia 1948-ban szigorító abortuszpolitikát vezet be, általában kriminalizálva (a Büntető törvénykönyv hatálya alá helyezve) annak legtöbb formáját és helyzetét. 1955-től enyhítenek ezeken a rendelkezéseken, és 1957-ben gyakorlatilag nemcsak dekriminalizálják (kivéve a büntetőjogi hatáskörből), hanem kérésre végrehajtott orvosi beavatkozásként, mindössze 30 lejért (az átlagbér 1957-ben 671 lej) elérhetővé téve elvben minden igénylő számára (Bolovan, 2004: 287; David & McIntyre, 1981: 179).

Ez a fordulat nem rendkívüli és nemcsak Romániára jellemző, a kérésre végrehajtott művi abortusz az 1950-es évek közepétől szovjet mintára (ahol 1955-től teszik ugyanezt lehetővé) elérhetővé válik majdnem a teljes közép-kelet-európai szocialista tömbben (Stenvoll, 2007: 35).

A megengedő abortuszpolitikára történő váltásnak több vonzatát hangsúlyozzák különböző szerzők. Hatott társadalmi hangulatszabályozóként, mindenekelőtt a Sztálin halálát követő rendszerellenes indulatok mérséklésében játszatható szerepet (Bolovan, 2004). De nem elhanyagolhatóak a reprodukív szabályozási lehetőségnek az ideológiai, társadalom(át)alakító vonzatai sem, amelyek egyszerre vonatkoznak a női emancipációra, a nők nagyobb mértékű bevonására az iparba vagy általában a családtervezésre és a hagyományos családmodell újragondolására (Massino, 2019: 257; Scott, 1978; Soulet, 1998: 43–44). Sőt fellelhető mögötte a marxista ideológiaalapú demográfiai optimizmus is, amelynek megfelelően a termékenységcsökkenés a kapitalizmus krízisével hozható összefüggésbe. A szocialista berendezkedésre jellemzőnek vélt méltányosabb elosztási rendszer „felszabadítja” általában a munkásosztály reprodukív viselkedését, vagyis egyes marxista elgondolások szerint a demográfiai átmenetnek a termékenységcsökkenéssel járó fázisa nem következik be (David & McIntyre, 1981: 35; Drezgic, 2010: 191–192).

Az talán nem mellékes, de most részletesebben nem kifejtendő társadalomtörténeti mozzanat, hogy a reprodukív önrendelkezés (mely jogot emberi alapjogként a hatvanas évek közepétől kezdődően kezdnek kidolgozni, kodifikálni) eszköztáráként a Nyugaton egyre inkább elterjedő családtervezési eszközökkel és technológiákkal (fogamzásgátló tableta, méhen belüli fogamzásgátló eszközök, óvszer stb.) szemben az ötvenes-hatvanas években társadalmi szinten inkább egyfajta hivatalos távolságtartás tapasztalható a szocialista tömbön belül, így akár indirekt módon is, de a más családtervező eszközökhöz képest előnyben részesítik a művi vetélést (Drezgic, 2010; Frejka, 2008b). Romániára ez kiemelten is igaz, hisz annak ellenére, hogy az ötvenes évektől a nem kívánt terhesség megelőzésére szolgáló eszközök egy része elérhető, sőt a nőgyógyászati rendelőkben kampányszerűen népszerűsítették is (David & McIntyre, 1981: 186), az abortusz maradt a leggyakrabban használt családtervezési módszer. 1958-ban 129 500 abortuszt regisztráltak, azaz minden élve születésre 0,3 abortusz jutott, de 1965-re ez a szám hihetetlen mértékben megnövekedett, ekkor 1,1 millió abortuszt hajtottak végre, azaz minden élve születésre négy abortusz jutott, ami messze a legnagyobb mutatónak számított a szocialista tömb államaiban (David & McIntyre, 1981: 61–62, 180).

Tény, az ideológiaalapú demográfiai optimizmus nem vált be. A megengedő abortuszpolitikának a következtében 1962-ben a születések és a halálozások száma hozzávetőleg kiegyenlítődik, tehát demográfiai stagnálás következik be, majd 1965–1966-ra egyértelművé válik a perspektivikus népességfogyás is. Ez a trend viszont egyáltalán nem volt összhangban a szocializmus

jövőjét tervezőknek az elképzeléseivel. Ugyanis számításaik szerint már a demográfiai stagnálással is az iparosítási politika jövője kerülhetett veszélybe. A növekvő ipar munkaerőigényeit nagyrészt faluról történő népességelvonással tervezték biztosítani, és a stagnáló számú népesség esetén az akkori előrejelzések szerint ez már középtávon, az 1970-es évek második felétől kezdődően kérdésessé tette volna a mezőgazdasági tevékenységek fenntarthatóságát, és oda vezetett volna, hogy 1990-re csak az aktív népesség 15%-a maradt volna falun (Moskoff, 1980: 599). Az abortusztilalommal kezdetét vevő pronatalista politika egyértelmű célkitűzése az volt, hogy a demográfiai folyamatokat az ipari fejlesztési ambíciókhoz igazítsa, és ambiciózus módon 1990-re 25 milliós, 2000-re 30 milliós népességet vetített előre, ami évi 18–20%-os évszülési rátát feltételezett volna (Bejenaru & Spiridon, 2017a: 30–31, 43).

És az sem véletlen, hogy a hatvanas évek második felétől kezdődően az eladdig a családtervezés megengedőbb eszköztárával kísérletező szocialista államok legtöbbször valamilyen formában átállt olyan termékenységszöszönző politikákra, amelyek már ötvözik a korlátozóbb családtervezést az ösztönző családtámogatással. A kor romániai demográfiai szakirodalma például ezt a pronatalista fordulatot (melynek a radikális abortusztilalom a meghatározó eleme) a „redresarea natalității” (a termékenység újbóli szintre hozása) fogalmat használja (Trebici, 1972, 1984; Trebici & Hristache, 1977).

2. A PRONATALISTA POLITIKA ESZKÖZRENDSZERE

A hatvanas évek második felétől kezdődően a pronatalista politikai irányváltás megtörténik a szocialista tömb minden államában, viszont az eszköztárakat illetően már jelentős eltérések tapasztalhatóak. Többnyire ösztönző/támogató családpolitikai intézkedéseket kombináltak enyhé tiltó/korlátozó rendelkezésekkel a születésszabályozás (beleértve az abortuszt is) terén (David & McIntyre, 1981; Drezgic, 2010). Ám ezen az általános trenden belül nem túlzott azt állítani, hogy Románia bizonyos vonatkozásokban különutasnak számított.

A legtöbb szocialista állam ugyanis tényleg valamennyire korlátozóan szabályozta az abortuszt, de a családtervezéshez szükséges eszköztárakat valamilyen mértékben és formában elérhetővé tette. Ehhez képest Romániában a legális abortusz lehetőségét egyik napról a másikra drasztikusan szűkítették (Bejenaru & Spiridon, 2017a: 30). És habár a kezdetekben formálisan nem tiltották meg a hozzáférést a fogamzásgátló eszközökhöz, az előzetesen forgalmazott (és a nőgyógyászati rendelőkben kampányszerűen népszerűsített) eszközök és termékek behozatalát felfüggesztették, 1967-től kezdődően egyre nehezedett az ezekhez való hozzáférés, majd (sok más termékhez hasonlóan) alapvetően majdhogynem csempészáru kategóriába sorolható, kivételesen és kivételezettek számára beszerezhető terméknek kezdett számítani. Majd a nyolcvanas évek közepétől számos, orvosi beavatkozást feltételező (spirálbeültetés) vagy orvosi javallatra felírható fogamzásgátlót formálisan is betiltottak (Bejenaru & Spiridon, 2017a: 35–36). A hetvenes évek második felében Romániában a termékeny korú nők 1%-a használt fogamzásgátló tablettát és 6%-a óvszert, és statisztikailag nem volt mérhető a méhen belüli beültethető eszközt (spirált) használók aránya. Összehasonlításképpen, ugyanebben a periódusban Magyarországon a nők 53%-a használt fogamzásgátló tablettát, 5%-a óvszert és 26%-a spirált. Vagy az akkor népesedéspolitikailag konzervatívabb irányt követő lengyeleknél 10% használt fogamzás-

gátló tablettát, 19% óvszert és 2% spirált (Macura, 2003: 43). A szocialista tömbön belül ehhez hasonló, a családtervezési eszközökhöz való hozzáférést drasztikusan korlátozó intézkedéseket Románián kívül csak Albániában foganatosítottak (David & McIntyre, 1981: 71, 186).

A reproduktív viselkedés szabályozásának korlátozó, sőt már kényszerítő elemei más vonatkozásokban is tetten érhetőek, melyeket a szakirodalomban *reprodukciós kényszerként, a női testnek, magának a szülésnek az államosításaként, reproduktív célokra történő kisajátításaként* írnak le (Andrei & Branda, 2015; Bejenaru & Spiridon, 2017a; Kligman, 1995: 25; 1998; Verdery, 1996: 65). Ez azt jelentette, hogy a pronatalista politika nemcsak korlátozta a különböző családtervezési eszközökhöz történő hozzáférést, hanem bizonyos értelemben vett tervszámok formájában számonkérte azt az egészségügyi rendszertől, amely a terhességek korai azonosításának az érdekében sokszor kényszerítő jelleggel kiterjesztette a nőgyógyászati vizsgálatokat,² hogy biztosítsák/kényszerítsék a megfogant magzat kihordását. Hisz az ilyen vizsgálatok lehetőséget adtak a terhesség korai azonosítására, melyet követően a nők számára már kevés, sőt szinte semmi esély nem maradt, hogy a „nem hivatalos társadalmon” belül működő abortuszlehetőségeket kihasználják. Illetve spontán abortusz esetén erre szakosodott (menstruációs rendőrség néven elhíresült) belügyi és titkosszolgálati szervek nemegyszer megalázó formákban vizsgálták ki az egyes eseteket (Nelson et al., 2014: 46).

A román államszocialista rendszer más eszközökkel is próbálta a biológiai reprodukciót az egyéni életutak kötelezően bekövetkező mozzanatává tenni. Az 1966 végi abortusztilalommal majdnem párhuzamosan két olyan rendelet is napvilágot lát, amely ezt célozza meg egyrészt a gyermektelenek többletadózásával, másrészt a válások rendkívüli megnehezítésével. Mindkettő az abortusztilalommal majdnem egy időben látott napvilágot. A gyermektelenségi adót minden olyan 25 év feletti fogamzásképes férfire és nőre kivetették, akinek nem volt gyermeke. 1966-ban ez még csak a jövedelemadónak a 10%-kal történő növelését jelentette. Később a levont összeg növekedett, például 1985-ben a havi 2827 lejese nettó átlagbért kereső személy jövedelmének 10%-át (285 lejt) fizette ki gyermektelenségi hozzájárulásként (Bejenaru & Spiridon, 2017b: 75–76, 86–87). Ugyancsak 1966-ban módosítják a Polgári törvénykönyv válásra vonatkozó paragrafusait. Ennek az általánosabb kontextusa a társ kapcsolati viszonyok második világháború utáni alakulására vezethető vissza. Ha 1946-ban 100 házasságra 11,6 válás, 1965-re már majdnem duplája, 22,5 válás jutott (Rothenbacher, 2013: 838). Ez a jelenség nem volt rendkívüli a régióban, viszont a házasságok felbontását megnehezítő romániai törvényes változások, szigorítások mindenképpen annak tekinthetőek. Egyrészt leszűkítette a válóokként felhozható tényállások körét, másrészt jelentősen meghosszabbította az eljárást (esetenként differenciáltan, de minimum féléves békülési, kiengesztelési időszakot előírva), illetve drasztikusan drágította az eljárás bélyegilletékét, felemelve azt három- és hatezer lej közötti összegre (Bejenaru & Spiridon, 2017b: 77–82; David & McIntyre, 1981: 86–67). Csak viszonyítási alapként: 1966-ban a nettó átlagbér 1083 lej volt. Vagyis egy átlagos keresetű egyén legkevesebb negyedévi jövedelmét kellett bélyegilletékre kifizessze, és ez még az eljárási költségeknek csak egy részét

2 A legtöbb rutinvizsgálat kötelező részévé tették, így például az egyszerű fogröntgen elkészítése előtt a nők be kellett térjenek a nőgyógyászhoz is, hogy nehogy a sugárzás „ártson” az esetleg megfogant magzatnak.

fedezte. Megalapozott becslések szerint akkoriban egy válás összköltsége elérhette a 10 000 lejt is (Moskoff, 1980: 604). Habár a válási feltételek szigorításának, az elváltak állami stigmatizálásának (Massino, 2019: 21–22) volt egy általánosabb közerkölcsi vonatkozása is, viszont a különböző előkészítő gyűlések jegyzőkönyvei arra engednek következtetni, hogy a cél egyértelműen a családnak mint reprodukív egységnek az egyben tartása volt (Bejenaru & Spiridon, 2017a, 2017b).

A kényszerítő eszköztár rövid áttekintése is rávilágít arra, hogy a román államszocializmus milyen mértékben és formákban követte a posztstálini időszakban is a totalitáriánus társadalmak logikáját, amely a teljes társadalom feletti ellenőrzést, alapvetően az állam és a társadalom közötti különbség felszámolását célozza meg (Mastnak, 2005: 333).

A kényszerítő mozzanatok mellett megemlítenedők az ösztönző, támogató jellegűek is. Az egyik ilyen általános jellegű, de nem mindenre kiterjedő, az állami alapból épülő lakások kiutalásának a rendszere, amely során figyelembe veszik a családon belüli gyermekszámot. Viszont ez mindenekelőtt az ipari munkásságot és a más városi alkalmazotti rétegeket érintette, a falusi parasztság vagy a faluról ingázó rétegek kimaradtak ebből.

A legátfogóbb és nagyságrendjében, valamint folyamatosságában a legfontosabb támogatási forma az állami gyermeksegélyezési rendszer volt, amelyet 1956-tól vezettek be. Ennek a kiterjesztése, a folyósított összegek nagyságrendjének a növelése volt a pronatalista politika egyik legátfogóbb ösztönzője.

1967-től kezdődően minden kiskorú gyermek után az alkalmazottaknak járó gyermeksegély 100 lejes összegét 130-ra növelik azon haszonélvezők esetében, ahol a jövedelem 1300 lej alatt van. Fokozatosan és több alkalommal történik ilyen növelés, és végül 1971-től kezdődően kialakul egy progresszív és differenciált rendszer. Egyrészt a folyósított gyerektámogatás nagysága függ a nevelt kiskorú gyermekek számától (második, harmadik gyermek után nagyobb, mint az egy gyermek után folyósított összeg), függ a jövedelem nagyságától (minél magasabb a bevétel, annál kisebb a támogatás, egy bizonyos jövedelemösszegetől felfelé már csak a harmadik-negyedik gyermek után jár némi támogatás), illetve differenciált, attól függően, hogy faluról vagy városról van szó (az utóbbi esetben magasabb). 1971-ig a gyermek 14 éves koráig, majd ezt követően 16 éves koráig folyósítják a támogatást, melynek összegét az államszocializmus időszakában több alkalommal is megnövelik.

Érzékeltetésképpen, 1979-ben az akkor érvényes törvények szerint egy kétgyermekes városi család, ahol legalább az egyik szülő alkalmazott volt, és fizetése havonta a 2108 lejes nettó átlagbér körül volt, 220 lejes gyermektámogatásban részesült, ami a harmadik gyermek megszületése esetén már 250 lejt tett ki. Ez romániai viszonylatban sem tűnik nagyon jelentősnek, és összevetve a többi szocialista állam nyújtotta hasonló támogatásoknak az átlagbérhez viszonyított arányával, egyáltalán nem volt kiemelkedő mértékű. Sőt, valamivel alacsonyabbnak számított (David & McIntyre, 1981: 83).

A gyermeksegély nem alanyi jogon, minden megszületett/nevelt gyermek után jár, hanem csak azoknak a családoknak, ahol legalább az egyik házastárs állami alkalmazásban volt. Igaz a hatvanas évek közepén ez az arány a népesség 40%-a körül volt, 1970-ben már 51% fölött, 1980-ra már meghaladja a 70%-t (részleteket lásd alább), vagyis a népesség jelentős hányada jó eséllyel lehetett ennek a családtámogatási politikának a haszonélvezője. A falusi, pusztán mezőgazdaságban aktív népesség számottevő része kimarad ebből a támogatásból. Rájuk csak 1985-

ben terjesztik ki a gyermekek utáni állami segítyezést, amely az alkalmazottaknak járó támogatáshoz mérten alacsonyabb összegű volt, és csak a termelőszövetkezetben aktív családoknak járt.

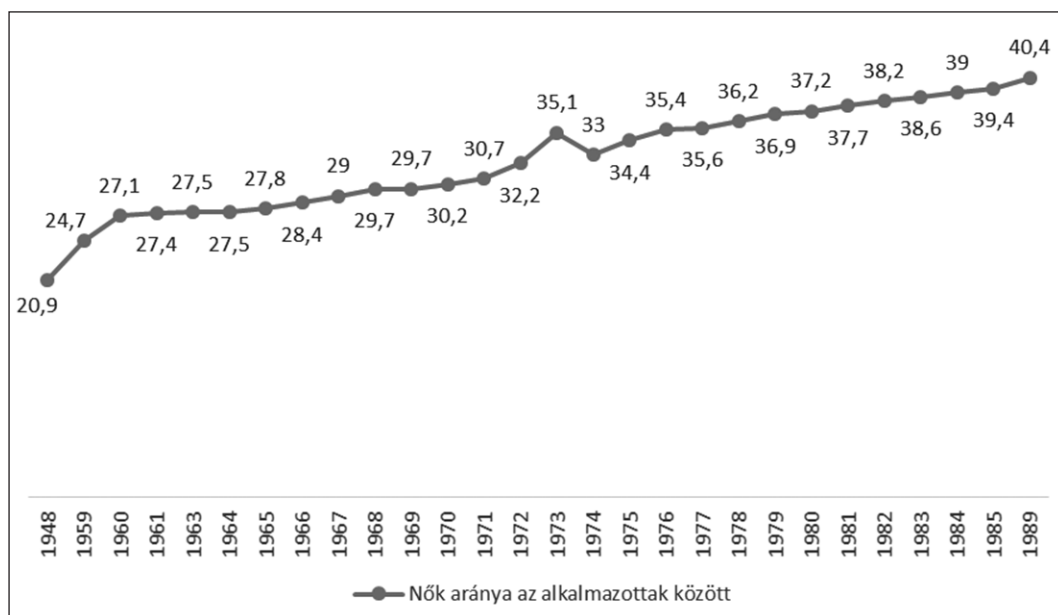
Alanyi jogon járt viszont a szülési támogatás, igaz ez 1966-ig csak a tizedik gyermek megszülése után egyszeri ezerlejes juttatást jelent (a nettó átlagbér majdnem 90%-át), ám ezt követően már a harmadik és az utána következő gyermek szülése után is fizetik (David & McIntyre, 1981: 80). Ugyanakkor a nagycsaládosok számára utaltak ki rendszeresen szociális jellegű támogatást, függetlenül a szülők munkaerőpiaci státusától.

Összességében nézve azért inkább a kényszerítő eszközök dominálták ezt a pronatalista politikai kurzusváltást.

2.1. Nők: munkaerő és anyaság között

A román államszocializmus 1966-tól kezdődően a háromgyermekes családmodellt ösztönzi, mi több akár kényszerrel is próbálja visszahozni (Frejka, 2008a: 57, 59). Ám azon az eszköztáron túl, amelyet ez irányba felhasznál, olyan strukturális helyzetet teremt, amely teljes mértékben ezen cél ellenében hat. A hatvanas években erőteljesen beinduló iparosítási politika olyan helyzetet teremt, amely egyértelműen kedvezőtlenül hat az 1966 végétől érvényesíteni kezdett népesedéspolitikai célkitűzésekre. Az államszocialista iparosítás folyamatában a szektor egyre növekvő munkaerőigényét a falusi népesség mellett egyre növekvő mértékben a női munkaerő bevonásával oldották meg. Romániában is az ipari fejlesztéssel párhuzamosan a nőket is egyre nagyobb mértékben vonták be a formális munkaerőpiacra. Mi több, a hetvenes évek legelejétől a népesedéspolitikai célkitűzésekkel párhuzamosan a női munkaerő minél nagyobb mértékű bevonását következetesen felvállalt politikai célként követik (Fischer, 1979: 12; Keil & Andreescu, 1999: 482). Mindezt egy olyan munkaerőpiacon, amelyen belül a nők bevonása már amúgy is kiemelkedően magas arányúnak számított nemcsak a szocialista tömbön belül, hanem világszinten, összevetve a fejlett és a fejlődésben levő országokkal is (Massino, 2009: 16–17; Moskoff, 1980: 601).

Az iparosítás nemcsak gazdasági szerkezetváltást jelentett, hanem a munka ösztársadalmi átszerveződését is. A huszadik század második felétől Romániában gyors ütemben következik be az átmenet a háztáji gazdaság köré szervezett munkavégzésből a bérmunka irányába, amit az aktív népességben belül az alkalmazottak részarányának a növekedése látványosan tükröz (lásd a 3. ábrát). Nos ezen az általános dinamikán belül, ha nem is látványosan, de konstans módon növekszik a nők aránya az alkalmazotti népességben belül (lásd a 2. ábrát).

2. ábra. Nők aránya az alkalmazottak között 1948–1989 között*

Figure 2. Proportion of women in employment, 1948–1989*

* Forrás: Massino (2019: 151–152)

Ez a folyamat radikálisan átalakítja a munka rendjét, a háztartásszervezést és ezen belül a gyermekneveléssel járó terhek kezelési lehetőségeit is. Mindenekelőtt a háztartás és a gazdaság szétválásának a térségben amúgy lassan haladó folyamatát gyorsítja meg hihetetlen módon. Gyakorlatilag pár évtizeden belül a női munka, amely a háztáji környéken zajlott, átmegy a szocialista ipar szervezeti kereteibe. A háztartáson kívül, rögzített munkaidőben, fizetésért/bé-
 rért végzett munkáról van szó. Ez nemegyszer és nem rendkívüli módon 9-10 órás háztartáson kívüliséget feltételez. Aztán ott van még annak a ténye, hogy a nők munkaerőpiaci státusának a változása az estek zömében nem (vagy tényleg csak nagyon kivételesen) vonta maga után a tradicionálisan női munkaként értelmezett háztartáson belüli tevékenységek (mosás, főzés, takarítás), valamint a gyermekneveléssel járó feladatok családon belüli újraelosztását. Ebben a vonatkozásban egy teljesen patriarchális logika érvényesült (Massino, 2019; Verdery, 1996: 66). Röviden a fizetett munka és háztartási szerepkörök kettős kötelezettsége hihetetlenül nagy terhelést jelentett a nők számára (Matysiak, 2011), ami egyértelműen racionálisabbá tette az államilag megtervezett két-három gyermekes családmódelhez képest kisebb létszámú család tervezését. Egy 1989-es nagymintás felmérés szerint a romániai nők 55%-a egy, 28% legtöbb két gyermeket szeretett volna (Hord et al., 1991: 233). Vagyis a nők átfogóbb munkaerőpiaci integrációja (persze összefüggésben más tényezőkkel) egyértelműen a hivatalos népesedéspolitikai célkitűzések ellenében hatott. Illetve látványos, hogy a nők és a családok céljai milyen radikálisan eltérőek voltak az állami célkitűzésekhez képest. És ezen a helyzeten nem könnyített egyáltalán sem a háztartások életszínvonala, azok ellátottsága tartós fogyasztási cikkekkel, sem a kisgyermekes anyák támogatási rendszere és formái.

Az 1966-os népszámlálás adatai szerint a háztartások kevesebb mint fele (48,6%) volt rácsatlakoztatva az áramellátó hálózatra (United Nations, 1974: 74). Igaz, hogy ezen a téren jelentős volt az előrelépés, hisz 1977-re már a háztartások 84,5%-a villamosított, ám a háztartások elektromos eszközökkel való ellátottsága messze nem kiemelkedő. Például 1975-ben a romániai háztartások 47,1%-ban volt televízió, 31%-ban hűtőszekrény, 22,1%-ban mosógép (Scântea, 1977: 3). Összehasonlításképpen 1972-ben a Német Demokratikus Köztársaság háztartásainak 75%-ban volt televízió, 70%-ban hűtőszekrény, 63%-ban mosógép (Munkácsy, 1973: 453). Vagyis a családi életvezetés és szervezés terén a modern technológia inkább kivételesen, mint rendszeresen nyújtott valamiféle tehermentesítést.

Ami a kisgyermekes anyák támogatását illeti, néhány általános jellegű támogató rendelkezés érvényesült: mentesülés az éjszakai váltástól, nem lehetett őket túlórára kényszeríteni, illetve a csecsemős anyukáknak lehetőségük volt szoptatási szüneteket tartani a munkában, és egy nagyon rövid, 16 hetes szülési szabadság állt rendelkezésre, ez a legrövidebb volt az egész középkelet-európai szocialista tömbben (Brzozowska, 2015: 697). Összehasonlításképpen a Német Demokratikus Köztársaságban 26 hét, a Szovjetunióban 10 hónap, Magyarországon 31 hónap volt a szülési szabadság hossza (David & McIntyre, 1981: 84, 85, 119, 193). A bölcsődejellegű kisgyermekgondozó intézmények abszolút számát tekintve is Románia a legutolsó helyen volt a szocialista tömb országai között (Bejenaru & Spiridon, 2017b: 118).

2.2. A pronatalista politika következményei

A pronatalista politika csak átmenetileg eredményezett kiemelkedően magas születésszámokat, a termékenység és az előrevetített népességszám messze elmaradt a megálmodott 25-30 millióstól. Középtávon annyi pozitív demográfiai hatás jelezhető, hogy 1989-ig, összehasonlítva más szocialista államokkal, a romániai termékenységi mutatók valamivel jobbak voltak.

Viszont az előbbieken vázolt kényszerítő jellegű eszközrendszer más vonatkozású, szociális, reprodukciós egészséggel és a reprodukciós kultúra alakulásával kapcsolatos következményei középtávon vagy akár hosszabb távon is egyszerűen brutálisak voltak. Egyrészt habár az 1966-os abortusztilalom nagymértékben csökkentette a legális abortuszokat, azok aránya a szocialista tömbön belül még mindig magasnak mondható, és indirekt források (pl. sikertelen, nem kórházi környezetben végzett abortusz kísérlet nyomán bekövetkező női elhalálozások) megerősítik az illegális abortuszok nagy, sőt nagyon nagy számát. 1989-ben százezer születésre 159 anyai elhalálozást regisztráltak, aminek zöme (becsült 87%-a) a nem megfelelően végrehajtott abortusznak tudható be (Hord et al., 1991: 231). Ennek a drámai következményeken túl (anyai elhalálozások) jelentős kihatásai voltak a női termékenységre. Egyes becslések szerint a kilencvenes évek legelején a termékeny korú nők egyötöde szembesülhetett olyan termékenységi problémával, amely orvosi szempontból lehetetlenné tette vagy megnehezítette a gyermekvállalást (Hord et al., 1991: 233).

A hatvanas évek közepétől az államszocialista rendszer bukásáig tartó nagyon szigorú, nagyrészt a bizonytalan tradicionális módszerekre (megszakítás, naptármódszer), illetve abortuszra alapozó családtervezési rezsim a reprodukciós kultúra olyan sekélyességét eredményezte, amely hosszú távon hatott ki a reprodukciós viselkedésre. Amíg a volt szocialista tömb országokban a reprodukciós viselkedés szabályozásában elterjedté váltak a modern fogamzásgátlási eszközök (fogamzásgátló tabletták, óvszer, spirál), Romániában még az ezredfordulón is (1999-ben) a

leggyakoribb módszer a megszakítás, és csak a népesség 30%-a használ valamilyen modern eszközt, míg a legtöbb volt szocialista országban a népességnek majdnem fele, sőt egyes esetekben kétharmada (Macura, 2003: 75). Ez a reprodukzív kultúra terén felhalmozott lemaradás az 1990-től ismét liberalizált abortuszpolitika kontextusában azzal jár, hogy innentől számítva a volt államszocialista térség viszonylatában 1000 termékeny korú nőre vetítve Románia megint vezet az abortuszok gyakoriságát illetően (David et al., 1999: 14).

A nem kívánt gyermekek, a meglevők eltartásával járó nehézségek okán drasztikusan megnőtt a valamilyen intézeti formában (árvaház, fogyatékosgondozó), alapvetően állami gondozási rendszerbe kerülő gyermekek száma. 1989-ben optimista becslések szerint legkevesebb száz-ezret tett ki az állami gondozásban levő gyermekek száma (Johnson & Groze, 1994: 49). Az 1980-as évek második felében Romániában a kiskorúak 2,4–3,4%-a intézményi gondozott, mikor tipikusan (értsd a legtöbb környező államban) ez a mutató 1% körül van (Bejenaru & Spiridon, 2017a: 34; Sipos, 1991). És ezen a számon belül ott van a jelentős fogyatékkal élő, azzal született vagy a mostoha intézeti körülmények között szerzett fogyatéku gyermekek pontosan nem számszerűsíthető, de mindenképpen jelentős, regionális viszonylatban átlagon felüli aránya (Hord et al., 1991: 233; Nelson et al., 2014: 52–55).

Nemcsak a nem kívánt gyermekek kapcsán merültek fel problémák, az 1967–1973 között született kohorszok rendszerintegrációja sem problémamentes. Egyrészt nem az az államszocializmus idején sem, másrészt a rendszerváltást, tehát az addig érvényes struktúrák összeomlását követően is sajátos élettapasztalatokkal szembesülnek.

3. AZ ÁLLAMSZOCIALIZMUS ÉS AZ INTEGRÁCIÓS MODELL

A dekrétgyermek integrációját nagyban meghatározta, annak sikerességének mértékére kihatott az a jelentős társadalmi változás, amit az integrációs minták nagymértékű formalizációjaként írhatunk le. Ez meghatározó (de nem kizárólagos) módon a munka társadalmi szerveződésének az átalakulását jelentette: azt a váltást, amely során a dominánsan háztáji, családi és másfajta informális munkavégzés fokozatosan politikailag ellenőrzött, jogilag szabályozott, formális bürokrácia által koordinált szervezeti keretekbe tagolódik át, és a munkavégzés domináns formája a bérmunka lesz (Sterbling, 2013: 76).

Mindez a formális oktatás szerepének a felértékelésével a kötelező beiskolázás kiterjesztését, mind a kötelező iskolaévek, mind a megfelelő korévek beiskolázási mutatóinak a folyamatos növelését feltételezte. A felnőtté válás életpályája egyre növekvő mértékben feltételezte a rendszerigazodást. És egyfajta értelemben kiteljesedik, legalábbis eléri a maximumát a dekrétgyermek-generációk színrelépésével.

Történt mindez a kommunista párt által teljes mértékben ellenőrzött államapparátus bürokratikus koordinációja által vezérelten, a perspektivikus, racionális tervezés jegyében. Viszont ez, a dekrétgyermek-generáció rendszerintegrációját megcélzó, perspektivikus, racionális tervezés fokozatosan összeomlani látszik, és a nyolcvanas évek közepén már a dekrétgyermek sokkal inkább egy olyan súlyos rendszerproblémaként körvonalazódnak, amelyet „sem kiköpni, sem lenyelni” nem lehetett.

3.1. Változatok az integrációra

Az integráció folyamatának szerkezetileg többdimenziós jellegét talán David Lockwood (1964) hangsúlyozza ki, ha nem is először, de a szakirodalmi hatás szempontjából talán a legmarkánsabban. Különbséget tesz a társadalmi és a rendszerintegráció között. Az első az egyén szocializációs folyamatában kialakuló szociokulturális képességek és közvetlen kontaktusok alapján kialakuló beágyazódást jelenti a társadalmi élet nem szervezeti jellegű szféráiba, míg a rendszerintegráció a piac és bürokrácia által strukturált személytelen, bürokratizált társadalmi valóságon belül történő betagozási, érvényesülési képességet feltételezi. A társadalmi rendszernek ezen két eltérő logika mentén szervezett szegmenséhez történő kapcsolódási mintákat követve Craig Calhoun megkülönbözteti a direkt és indirekt kapcsolódási minták mentén létrejövő integrációt (1992). Az első a szemtől szembeni interakciók, illetve az ezeken keresztül hozzáférhető, közvetített hálózati kapcsolódások révén történő behelyezése az egyénnek az adott időben (és viszonylag szűk térben) működő társadalomba. Az indirekt kapcsolódás az átfogó bürokratikus rendszerek, piacok, kiterjedt szervezetek és/vagy információs technológiák által mediáltan, pontosabban az ezek által kitartóan és hatásosan érvényesített szabályozási logikák mentén zajlik. Ebben a fogalomrendszerben a modernizáció nem más, mint az indirekt integrációs formák egyre hathatósabb érvényesülése a direkt integrációs mintázatok rovására. A modernizáció során az indirekt integráció nem helyettesíti a direkt formák révén történő integrációt, hanem a direkt kapcsolódások, kötődések révén hozzáférhető erőforrások, érdekérvényesítési lehetőségek egyre inkább háttérbe szorulnak, így fontosságuk, az ilyen kapcsolódási formák társadalmi jelentősége átértékelődik, visszaszorul a privát, esetleg a szűkebb közösségi életvilágokra, illetve nagymértékben csökken a jelentősége az életvitel, életszervezés gyakorlati, instrumentális vonatkozásait illetően (Calhoun, 1991: 98; 1992: 212). Vagyis a dominánsan direkt kötődések révén integrálódó társadalmakban, mondjuk egy dominánsan agrár-, paraszti, vagyis tradicionális társadalomba gazdasági aktiválódás dominánsan a direkt kapcsolatok révén szerzett tapasztalatokra (például az inasság) és az ebben a környezetben történő fokozatos felzárkózás során történik, és az aktiválódásnak nincsenek bürokratikus rögzített előfeltételei, és sokszor alig jár valamilyen átfogóbb, transzlokális dimenziókban működő szervezeti keretekbe történő belépéssel. A meghatározóan indirekt kapcsolati formák esetében a munkaerőpiaci belépés rendszerintegrációs dimenzióban történik, mégpedig számos szervezet, formális intézmény közvetítésével. Az általános műveltséget alapozó, majd a szakmai készségeket kialakító képzés (és az azt igazoló egyfajta belépési „jogosítványként” működő okmányok, diplomák), illetve a potenciális befogadó szervezetek által elvárt más „formálisan is minősített” kvalifikációk (akkreditált nyelvvizsga, autózvezetői jogosítvány), mind a munkaadóra és munkavállalóra vonatkozó munkajogi szabályok lényegesek. Ilyen helyzetekben a munkaerőpiaci belépés bürokratikus rögzített előfeltételekkel (formális képzésben történő részvétel) és következményekkel jár, illetve egy messze nem direkt kontaktusokra épülő szervezeti tagságot is von maga után. Vagyis a munkaerőpiacon a formális foglalkoztatási viszonyok válnak dominánssá, sőt mondhatni normává és egyfajta normalitássá. Főleg városokon, bármilyen rendőri igazoltatás során kéri a munkahelyi igazolványt, és a sajtó rendszeres kampányokat indít, kétes alakoknak állítva be azokat a fiatalokat, akik nem állnak formális alkalmazásban. Egyszerűen már kisvárosi környezetben is a hetvenes évektől kezdődően az aktív korú személyek formális munkaerőpia-

con (a fiatalabbaknak a formális oktatáson) kívüli helyzete bizonyos értelemben deviánsnak (parazitizmusnak) minősült.

Persze a formális vagy rendszerintegráció rendszere és gyakorlata a modernizáció során nem válik az életvilágokat teljességében megszervező struktúrává, viszont a társadalmi létszervezés gazdasági és politikai vonatkozásainak többnyire megkerülhetetlen infrastruktúrájaként érvényesül (Calhoun, 1991: 98).

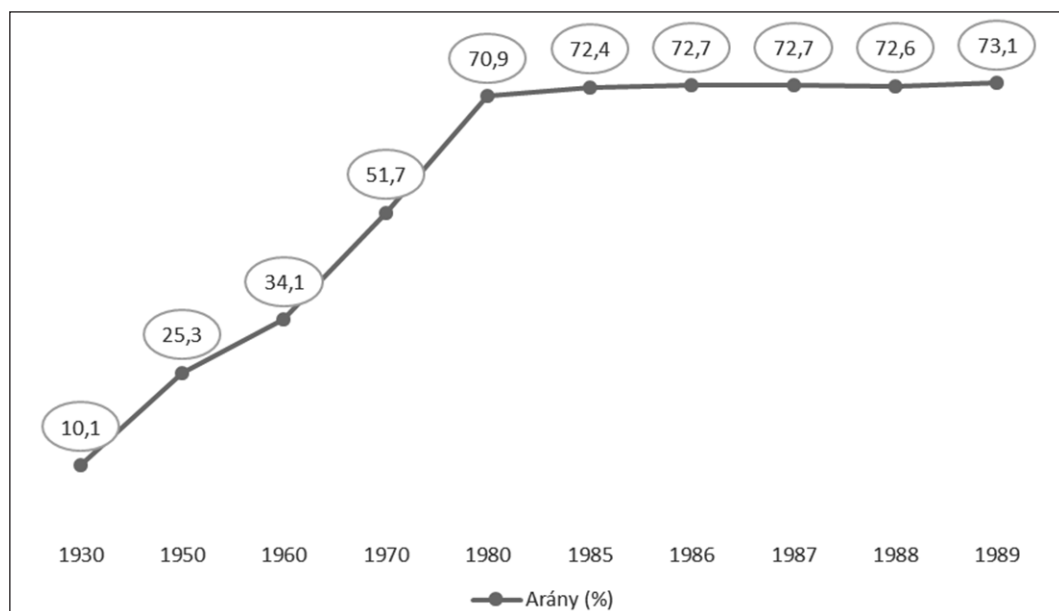
3.2. Integráció és a munka társadalmi szerveződésének az átrendeződése

Az államszocializmus modernizációs törekvése a rendszerintegráció minél átfogóbb kiterjesztése volt, vagyis minél több életviszony vonatkozásában az állami ellenőrzés alatt megvalósított, formális, bürokratikus racionalitás által strukturált életutak, integrációs minták megvalósítása. Ilyen például a munka ösztársadalmi szerveződésének a radikális átalakítása, oly módon, hogy a munka világába történő átmenet javarészt az állam által ellenőrzött intézményeken és logikákon keresztül történjen. Ezt jól illusztrálják a romániai aktív és a foglalkoztatott népeségre vonatkozó idősoros adatok. Pontosításképpen a fogalmak lefedettsége:

- Aktív népesség – életkor szempontjából aktívnek minősített (többnyire 15–65 éves) személyek, akik munkát végeznek (termelnek, szolgáltatnak), függetlenül a foglalkoztatási viszony jellegétől: saját gazdaságban (önfoglalkoztatás, családi munka), másoknak, de formálisan, bürokratikus nem rögzített formában (cselédek, napszamosok), illetve meghatározott szervezeti keretekbe tagoltan, munkaszerveződés alapján).
- Az alkalmazásban állók azok, akik szerződéses alapon, meghatározott státussal bírnak egy formális (törvény által szabályozott) keretekben működő szervezeti egységben.

Az alkalmazotti státus a munkának az átfogó formális szervezeti keretekbe tömörülő szervezése nyomán kialakuló, az iparosodás során megjelenő társadalmi intézmény (Hodson & Sullivan, 2006). A tömegtermelés és az ezzel járó termelési folyamatok koncentrációja során egyre elterjedtebb lesz a huszadik század során (főleg a második világháború után), amikor a legtöbb európai államban megtörténik az átmenet a háztáji jellegű gazdálkodásból a bér munka irányába (Kaelble, 2013: 38–39; Tomka, 2013: 194). A két világháború között a román társadalom agrárjellege okán az alkalmazotti formákba, szervezetekbe tagolt munkavégzés kivételszámba ment, és csak a szocialista tulajdonformák (állami és szövetkezeti) elterjedésével kezdett kiterjedté válni.

1956 és 1982 között 4,6 millió új munkahely jelent meg, ebből csak 1971 és 1980 között 2,2 millió (Trebici, 1984: 446). 1950-ben az aktív népesség alig több mint negyede, 1960-ban valamivel több mint harmada, 1970-ben már több mint fele, és 1980-tól a formális szervezeti keretekbe integrált munkavégzők (alkalmazottak) aránya az aktív népességen belül már meghaladja a 70%-ot.

3. ábra. Az alkalmazottak részaránya az aktív népességben belül, 1950, 1960, 1970, 1980, 1985–1989-es évekre*

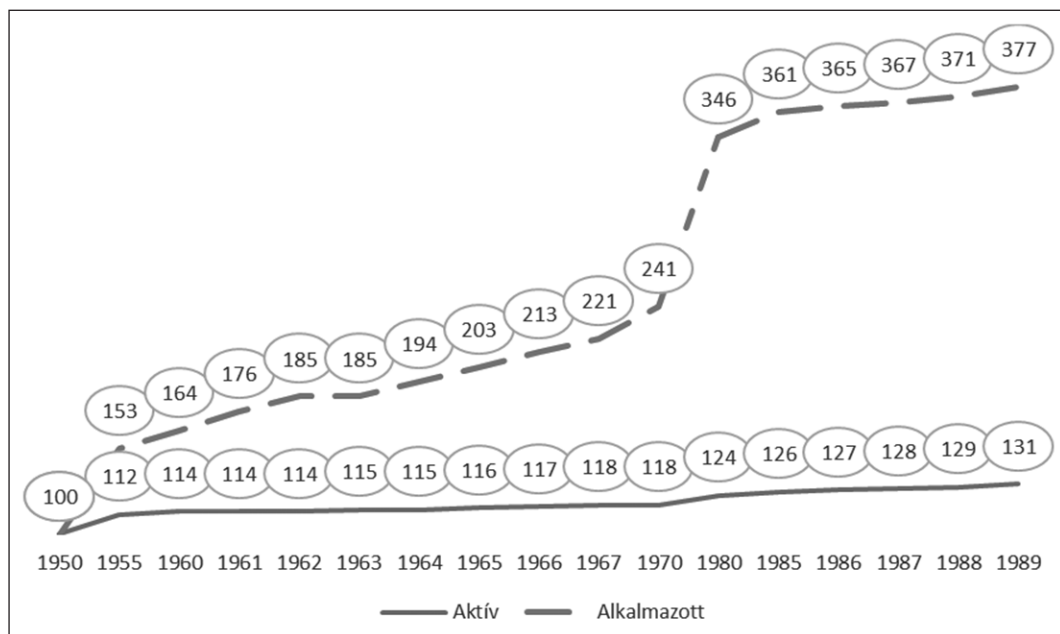
Figure 3. Share of employees in the active population, 1950, 1960, 1970, 1980, 1985–1989*

* Saját számítások. Kiindulóadatok forrása CNS (1990: 102–105), United Nations (1950: 270–271).

Ha a folyamatot dinamikájában szemléljük, akkor látványos, hogy az aktív népesség arányának viszonylag lassú a növekedése (1989-ben 1950-hez viszonyítva 31%-kal nőtt). Míg ebben a periódusban az alkalmazotti populáció majdnem megnégyszereződött, az 1950-es 100-as referenciaértékhez viszonyítva 1989-re 377-re nőtt.

Persze a munkaerőpiac formalizálása nem egyszerűen az államszocialista rendszer szintjén kitűzött modernizációs öncél volt, hisz a modernitás általában az egyre kidolgozottabb, kifinomultabb hatalmi ellenőrzési technikák kiterjedését jelenti (Foucault, 1982: 788). A munka társadalmi szervezésének az ilyen átalakítása pedig olyan, a munkatevékenységek ellenőrzésére irányuló technikák rendszerének részeként gondolható el, amely végső célja az előállított javak fölötti minél átfogóbb rendelkezés (Collins, 2019: 70). Az államszocializmusban kiemelten, hisz azok a szereplők, amelyek a kapitalizmusban az állam mellett, valamelyes autonómiára alapozva alakíthatják a munkaerőpiac keretszabályait (egyetemi konzorciumok, meghatározó cégek és cégcsoportok stb.), hiányoznak. Így az egyeduralommal rendelkező párt által ellenőrzött állam marad meg egyetlen „kapuőrnek”, amely eldönti, hogy milyen feltételek mellett és kit enged érvényesülni a munka egyre szervezettebb és ellenőrzöttebb világán belül. Az államszocializmus hatalmi törekvéseit tekintve ennek a folyamatnak azonban van egy sajátossága is. Hisz a szabályozottság bevezetésénél többről van szó, némi túlzással fogalmazva: a munkaerőpiac államosításáról. Hisz a formalizálási folyamat alárendelődik a gazdaságnak, általában a társadalomnak az állami bürokratikus koordináció által megvalósuló folyamatos kontrollnak,

illetve azoknak az ideológiai céloknak, amelyek jegyében ez a hatalomgyakorlás történik, lett légyen szó az iparosításról vagy a teljes foglalkoztatásról.

4. ábra. Az aktív és az alkalmazott népesség 1950-hez viszonyított dinamikája (növekedési rátája), 1955, 1960–1967-es, 1970, 1980, 1985–1989-es években – 1950–100*

Figure 4. Dynamics (growth rate) of the active and employed population relative to 1950, 1955, 1960–1967, 1970, 1980, 1985–1989 – 1950–100*

* Saját szerkesztés. Forrás Direcția Centrală de Statistică (1968: 125, 130) és CNS (1990: 106–107).

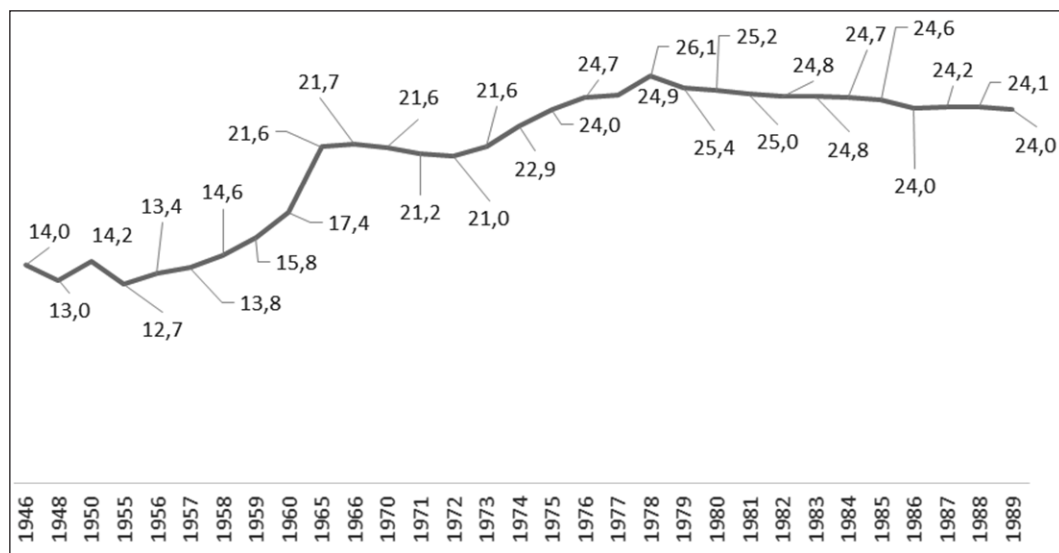
Tulajdonképpen az adatok látványosan tükrözik, hogy a munka társadalmi szerveződésének az a formája, amely formális szervezeti tagsággal jár együtt, a hetvenes évek során teljesebbé válik. Némiképpen úgy is fogalmazhatunk, hogy a nyolcvanas évek elejére átfogóan modernizálódik a munkaerőpiac, ami azt jelenti, hogy az egyének gazdasági aktivizálódása egy, a rendszer által meghatározott, bürokratikus rögzített feltételrendszeren keresztül történik meg. Ha nem is teljes mértékben, de a munka világa bekerül az állami bürokrácia ellenőrzési rendszerébe. Ez mindenekelőtt abban nyilvánul meg, hogy a formális oktatás során szerzett diplomák (jogosítványok, kredenciálisok) elkerülhetetlen előfeltételekként jelennek meg a munkaerőpiaci pozíciószerezésben.³

3 A folyamat áttekintését az amerikai munkaerőpiac vonatkozásában lásd Collins (2019: 1–12).

4. A KÖTELEZŐ FORMÁLIS OKTATÁS DIADALMAS NYOMORA

A rendszerintegráció egyik meghatározó színtere az oktatás és a meghatározó törekvés a kötelező beiskolázás kiterjesztése, mind a kötelező iskolaévek, mind a megfelelő korévek beiskolázási mutatóinak a folyamatos növelésével.

A bruttó összbeiskolázási arány (az összes beiskolázott aránya, óvodától az egyetemig, az össznépelességben belül, százalékban kifejezve) például 1938-ban 11,4% volt, 1946-ban 14%, 1966-ban 21,7%, 1976-ban 24,7%, 1989-ben 23,9% (lásd 5. ábra).

5. ábra. A bruttó összbeiskolázási arányok (az összes beiskolázott aránya, óvodától az egyetemig, az össznépelességben belül, százalékban kifejezve) 1946–1989 között*

Figure 5. Total gross enrolment rates (total enrolment from kindergarten to university as a percentage of total population) 1946–1989*

* Saját szerkesztés. Források: Anghelache et al. (2018: 161–162), CNS (1990: 51, 141).

4.1. Alapoktatás

Habár az Ókiráltságban 1918 előtt történtek arra vonatkozó próbálkozások, hogy a négyéves kötelező oktatást általánossá tegyék, ez a törekvés még a két világháború közötti időszakban sem nevezhető sikeresnek, mindenekelött a falusi térségek nagyon elmaradott oktatási infrastruktúrája okán. A harmincas évek elején a megfelelő életkorú falusi gyermekek 26,4%-a nem volt egyáltalán beíratva az akkor kötelező négy elemi osztály valamelyikébe, illetve 26%-a egyáltalán nem járt iskolába, így nem meglepő, hogy csak 54%-a végezte sikerrel az elemi osztályokat (Burloiu, 1975: 25–26). Az államszocializmus időszakában a romániai oktatási rendszer fokozatosan terjesztette ki mind az oktatás hozzáférhetőséget, mind az kötelező oktatási évek számát. Az első (1948-as) kommunista oktatási törvény az alapoktatást hét osztályban határozta meg. Ebből a kezdetekben (főként az oktatási infrastruktúra szükségése okán) csak a

négy osztály volt kötelező, majd 1955–1960 között fokozatosan kiterjed hét kötelező osztályra, majd 1964/65-től nyolc osztályra.

Az elemi oktatásban a hatvanas évek elején következett be egy jelentős áttörés, amikor a megfelelő korúak beiskolázási aránya meghaladta a 90%-ot (Dannehl & Groth, 1992; Marin, 2018: 31).

1973-tól kezdődően fokozatosan bevezetik a kötelező tíz osztályt, amelyet megerősít az 1978-as oktatási törvény (Burloiu, 1975: 29–31). És a tankötelezettségen túl a nyolcvanas évek során jelentős bevonási erőfeszítések történnek, melyek célja, hogy a szaklíceumi keretekben minél többen végezzék el a tizenkét (estiben tizenhárom) osztályt, és érettségizzenek le.

A dekrétgyermekek évjáratának a beiskolázása egészen jól indult. A hetvenes évek elejétől kezdődően kezdik emelni az oktatás költségvetését, és az emelkedés jelentős mind az előző éves finanszírozás, mind az oktatásra szánt költségvetési vagy GDP-résarány tekintetében. Például 1967-ben az oktatás az összköltségvetés 5,7%-ban, azaz 7416,4 millió lejben részesült, míg 1973-ban (amikor az 1967-ben születettek elkezdtek az elemi, illetve a nagy szaporulatú évjáratok többi része már óvodába járt) már az oktatás 11044,4 millió lejes támogatásban, a költségvetés 6,28%-ban részesült (Anghelache et al., 2018: 164–165). Közgazdasági számítások szerint az oktatás anyagi-technikai bázisába eszközölt beruházások 1962–1974 között folyamatosan, éves átlagban 9,6%-kal, a GDP növekedési üteménél valamivel gyorsabban növekedtek (Pavelescu, 2018: 12).

Tehát az óvodai szinten, a rendszerbe bekerülő gyermekek növekvő számával párhuzamosan, fokozatosan növelik az intézmények és a személyzet számát. Az óvodák száma az 1969/70-es 10 032-ről 13 600-ra emelkedett az 1976/77-es tanévben, úgy, hogy az óvodapedagógusi leterheltség, az egy pedagógusra jutó gyermekszám majdnem konstans módon huszonnégy marad (Anghelache et al., 2018: 168).

Az alapoktatási (1–8. osztályos) iskolahálózat bővülése a hetvenes évek során már nem annyira látványos, mint az óvodaké, az oktatási egységek száma nem növekszik számottevően akkortól, amikor a dekrétgyermekek bekerülnek a rendszer ezen szintjére. Viszont a statisztikák szintjén a pedagógusi leterheltség viszonylag konstans, huszonnégy körüli marad végig a hetvenes és nagyrészt a nyolcvanas évek során. Vagyis a megnövekedett létszámú évjáratok számára, ha nem is bővül jelentősen a hálózat, de az oktatói állományt valamelyest igazítják a megnövekedett beiskolázási számokhoz. Ám az is igaz, hogy a hetvenes évek második felétől, legalábbis a kis- és nagyvárosokban rendszeresült a kétváltásos (délelőtti és délutáni) oktatás az alsó középfokú / gimnáziumi évfolyamok (5–8. osztályosok) számára. Persze ez összefügg az 1975-től kezdődő oktatásfinanszírozási trendváltással, amely általában az oktatásfinanszírozás alacsony szinten tartását (Marin, 2018: 30) és mindenekelőtt az oktatás anyagi-technikai bázisába eszközölt beruházások konstans csökkenését jelentette. 1975 és 1989 között minden évben az előzőhöz viszonyítva átlagban 10,4%-kal csökkennek a beruházásra szánt eszközök, és a működésre kiutalt költségek is stagnálnak, pontosabban csak a diáklétszámhoz igazítottan alakulnak, reális értékben nem növekednek (Pavelescu, 2018: 12). Vagyis (az egyetlen, óvodai infrastruktúrájának a fejlesztését követően) az állam már nem eszközölt jelentősebb beruházásokat, kielégítendő a megnövekedett létszámú kohorszok beiskolázási igényeit. Mindezt olyan feltételek közepette, hogy növelte a kötelező beiskolázási évek számát, és folyamatosan erőfeszítéseket tett a megfe-

lelő korévekbe tartozók minél nagyobb arányú beiskolázására is. Vagyis a dekrétgyermek beiskolázását fokozódó infrastrukturális szűkösség kísérte végig.

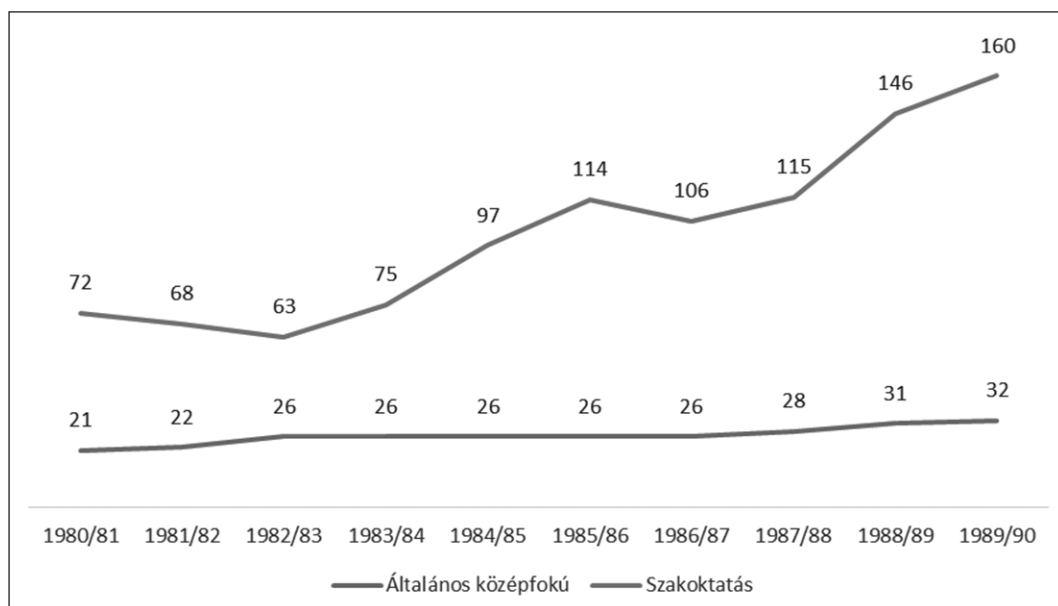
4.2. A középfokú oktatás expanziója és funkcióváltása

A dekrétgyermek, vagyis a jelentősen megnövekedett létszámú iskolai évfázatok 1981-től kezdődően lépnek a középfokú oktatás szintjére. A középfokú oktatásban történő részvétel (kivétve a megfelelő korévekre, amelyek a felhasznált világbanki kimutatások szerint a 12–17 közötti életévekre vonatkoznak) jelentősen megnő Romániában. Míg 1965-ben a megfelelő korévek 39%-át iskolázták be a másodfokú oktatás szintjén, ez az arány 1988-ra 79%-ra nőtt (World Bank, 1991: 261).

Az 1978-as oktatási törvény alapján vezetik be Romániába a kötelező tízosztályos oktatást. Ez azt jelentette, hogy a középfokú oktatás első szintje, a 9–10. osztály mindenki számára kötelező volt. Ezt követően az egyének munkába állhattak, vagy folytathatták a tanulmányaikat: vagy kétéves (estiben hároméves), érettségi diplomával járó, vagy 1-1,5 éves szakiskolai tanulmányokon. A megnövekedett létszámú évfázatok 1981-től kezdtek megjelenni a középfokú oktatás szintjén. Például 1984-ben, amikor az 1967/68-ban születettek a középiskola második fokozatára felvételiztek (egyesek a szakiskolák irányába, mások az érettségit nyújtó líceumi oktatás második fokozatára), akkor a felvételizők 1980-hoz viszonyított aránya 202,7%-os, vagyis több mint duplája volt (Pecican, 1985: 267). Nos, az oktatási rendszer ezen szintjén növelték a beiskolázási számokat, viszont az intézményhálózatot illetően ebben a periódusban (1989-ben 1980-hoz viszonyítva) a líceumok esetében a növekedés elhanyagolható volt, ám a szakiskolák száma 32,3%-kal növekszik (vö. Anghelache et al., 2018: 172, 176). Viszont az oktatói terhelés alakulása jelzi, hogy a középfokú oktatás szintjén minimális volt a megnövekedett diáklétszámhoz történő intézményes igazítás. Az 1980/81-es tanévben az általános elméleti középoktatásban (líceum első fokozata, elméleti és szaklíceumok második fokozata) huszonegy diák jutott egy pedagógusra. Az 1989/90-es tanévben már harminckettő. Még drámaibb a szakoktatás helyzete, ahol a hivatkozott periódusban 72-ről 160-ra nőtt az egy oktatóra jutó diáklétszám.⁴

Vagyis nemcsak az oktatás infrastrukturális szűkössége, hanem a tanári leterhelés is (megnövelt kötelező óraszámok, kvázi kötelező, fizetett pluszórák tartása) óhatatlanul kihatott az oktatás minőségére.

⁴ Az adatok értelmezéséhez tartozik, hogy a szakiskolákba járó diákok tanrendjében voltak ún. általános műveltségi tantárgyak is, amelyeket az általános középfokú oktatásban részt vevő tanárok tanítottak.

6. ábra. Az egy pedagógusra jutó tanulók számának az alakulása 1980–1989 között az általános elméleti középiskolákban és a szakoktatásban*

Figure 6. Evolution of the number of students per teacher, 1980–1989, in general theoretical secondary education and vocational education*

* Forrás: Anghelache et al. (2018: 172, 178).

Ám a középiskolai oktatásban a kötelező oktatás felső határának kitolásával, illetve a beiskolázási arányok növelésével párhuzamosan, 1978-tól kezdődően radikálisan átalakul az oktatás szerkezete és annak funkciója. Az eladdig többnyire az elméleti és általános műveltségi középiskolai oktatás a hetvenes évek végétől átáll (többnyire ipari és mezőgazdasági) szakiskolai képzésre. Például az 1970/71-es tanévben a középiskolai (9–12. osztály) szinten beiskolázott 505,8 ezer diák 81%-a általános elméleti, művészeti vagy pedagógiai szakirányra járt. Az 1980/81-es tanévben beiratkozott 979,7 ezer diák 13%-a járt ilyen jellegű intézménybe, míg 1989/90-ben beiratkozott 134,3 ezer diáknak csak 4,8%-a, miközben a mezőgazdasági és ipari szakiskolákba beiratkozott diákok aránya ebben az évben a tanulók 90,2%-t tette már ki. És ez a szerkezetváltás nemcsak abban nyilvánult meg, hogy a középiskolai oktatás expanziója során nagyobb mértékben fejlesztették a szakmai jellegű oktatást, elhanyagolva az elméleti, általános műveltséget nagyobb mértékben megalapozó szakirányokat, hanem a szakmai irányú fejlesztés ezen utóbbiak rovására történt. Az 1989/90-ben elméleti, művészeti vagy pedagógiai szakirányokra beiratkozott diákok száma csak 16-17%-át tette ki az 1970/71-es tanévben ilyen jellegű szakirányokon beiskolázott középiskolásoknak (saját számítások, CNS, 1990: 150–153 alapján). Vagyis a középiskolai oktatás funkciója a közvetlen (mindenekelőtt az ipari) termelésben részt vevő (elvből műveltebb és képzettebb) szakmunkások felkészítése lett (Marin, 2018: 31), másabb pályákra, esetleg egyetemi továbbtanulásra előkészítő (tudományosságot, általánosabb műveltséget) megalapozó szerepe nemcsak háttérbe szorult, hanem jelentős mértékben vissza is fejlődött.

dött. Vagyis a dekrétgyermek számára az oktatási rendszernek a pálya- és általánosabban a strukturális integráció irányába történő orientációja nagyon szűkreszabottan, a szocialista nagyipar irányába történt. Mindezt úgy, hogy a szülei generációjához viszonyítva, 50–60%-kal több időt töltöttek el kötelező formális oktatásban.

4.3. A legszűkebb keresztmetszet: az egyetem

Talán az egyetemi diplomaszerezési esélyekről alapult legdrámaibban a dekrétgyermek sorsa. Ha csak a nyolcvanas évek egyetemi beiskolázási adatainak az alakulását szemléljük, már látványos, hogy rendszerszinten érvényesített szigorítások jelentős mértékben kifejtették a hatásukat a felsőoktatásban. Az 1980-as évek során a beiskolázási számok trendszerűen csökkentek. 1980-ban volt az államszocialista periódusban a legmagasabb a diáklétszám az egyetemeken. 1985-től kezdődően kezdtek belépni a dekrétum után született kohorszok az egyetemre. 1987-ben (mikor a szerző sikeresen jelentkezett az egyetemre) 1980-hoz viszonyítva már 18,5%-kal esett vissza a beiskolázott egyetemisták száma.

1. táblázat. *Diáklétszám és tízezer lakosra számított diákarány alakulása 1948–1989 között Romániában**

Table 1. *Evolution of the number of students and the rate of students per 10,000 inhabitants in Romania, 1948-1989**

Tanév kezdeti éve	Beiratkozott diákok száma	Diákszám tízezer lakosra	Tanév kezdeti éve	Beiratkozott diákok száma	Diákszám tízezer lakosra
1948	48 676	30	1969	151 705	75
1949	48 615	30	1970	151 885	74
1950	53 007	32	1971	148 428	72
1951	61 123	37	1972	143 985	96
1952	71 513	42	1973	143 656	78
1953	80 593	47	1974	152 728	72
1954	78 860	46	1975	164 567	77
1955	77 633	45	1976	174 888	81
1956	81 206	46	1977	182 337	83
1957	80 919	45	1978	190 560	86
1958	67 849	37	1979	192 546	87
1959	63 208	34	1980	192 769	86
1960	71 989	39	1981	190 903	85
1961	83 749	45	1982	181 081	80
1962	89 629	53	1983	174 042	77
1963	112 611	59	1984	166 328	73
1964	123 284	65	1985	159 798	70
1965	130614	68	1986	157 174	69
1966	136 948	68	1987	157 041	68
1967	141 589	68	1988	159 465	69
1968	147 637	74	1989	164 507	71

* Forrás: Anghelache et al. (2018: 187).

A korévspecifikus, az összes diák aránya a 18–23 éves korévekre kivetítve még látványosabban tükrözi a felsőfokú diplomaszerezési esélyek csökkenését. 1981-ben az 1958–1963 között született kohorszok tagjainak 11,1%-a járt egyetemre, míg az 1989-ben kezdődő tanévben az 1967–1972 között születetteknek csak 8,5%-a (World Bank, World Development Indicators, 2020).

De az esélyek beszűkülése nemcsak a beiskolázási számok abszolút és relatív (a megfelelő korévekhez viszonyított) csökkenésében nyilvánult meg, hanem a képzési formák és a szakkínálat szerkezetének az átalakulásában is.

Az 1980/81-es tanévben a hallgatók 83,6%-a jár nappali képzésre, a fennmaradó 16,4% esti vagy levelező tagozaton tanul. A nappali képzési formán meghirdetett helyek száma jelentős csökkenésnek indul, így az 1989/90-es tanévre ennek aránya lecsökken az összes hallgató 57,7%-ára (Anghelache et al., 2018: 190), míg az esti képzési formában résztvevők aránya ugyanebben a periódusban 8,8%-ról 36,1%-ra nő (Pavelescu, 2018: 15).

Habár az 1980-as évek során a helyek számának a csökkenése minden képzési szakirány esetében megnyilvánult, a csökkenés nagyon eltérő mértékű volt. A műszaki képzés esetében nem volt számottevő, illetve az ún. pedagógiai (klasszikus tudományegyetemi) szakirányokon is a visszaesés a tercier oktatásra jellemző csökkenés átlaga alatt volt. Viszont az orvosi és közgazdasági szakirányokon a helyek számának a csökkenése majdnem 30%-os volt. A jogon közelített a 40%-hoz, míg a művészeti szakirányokon a beiskolázási helyek több mint fele megszűnt, 1989-ben az 1980-as hallgatói létszámnak csak a 42,4%-a volt (Anghelache et al., 2018: 192).

Vagyis a dekrétgyermekek továbbtanulási, diplomaszerezési esélyei több vonatkozásban beszűkültek, a megelőző generációk vonatkozásában mindenképpen. Mindenekelőtt azért, mert volumenében nagyobb kohorszokról beszélünk, viszont azért is, mert a középfokú oktatás expanzióját követően a dekrétgyermekek generációjából a megelőző generációkhoz képest arányukban is többen érettségiztek és (a korabeli egyetemi felvételi vizsgákon a túljelentkezést tekintve, egyértelműen) arányaikban is többen aspiráltak továbbtanulásra. És azért is beszűkültek a lehetőségek, mert habár demográfiai és oktatáspolitikai tények mentén megnő a nyomás az egyetemeken, a felsőfokú beiskolázási számok, amelyek a hatvanas évek végétől növekedtek, a nyolcvanas évek során konstans egyértelműséggel csökkennek. Ugyanakkor a képzési ajánlat tekintetében is megtapasztalnak egyfajta beszűkülést, hisz a középiskolákhoz hasonlóan végbemeleg az egyetemi képzési ajánlatnak a minél inkább az ipari termelés szükségleteihez igazított átalakítása. A művelődési, tudományos és művészeti (de a jogi és a közgazdasági), illetve az ezekkel kapcsolatos felsőiskolai képzési kínálat drasztikusan csökken.

A román államszocialista rendszer az oktatási intézményrendszer (infrastrukturális és személyzeti, állományi) határait jelentősen túlfeszítve is, de valósággal átpréseli a kötelező oktatás folyamatán az 1966-os abortuszdekrétum alkalmazásának első öt-hat évében született, volumenükben (mind az előző, mind az azt követő évjáratokhoz viszonyítva) jelentősen nagyobb kohorszok tagjait. Teszi mindezt úgy, hogy közben megvalósítja a középfokú oktatás jelentős expanzióját (egyre több fiatalat visz végig egyre magasabb oktatási szintig, egészen az érettségiig). Ugyanakkor ez az expanzió a kiterjesztett oktatási életpályákat nagymértékben megtöri és kényszerívre helyezi. Megtöri, mert a középfokú oktatás dinamikáját messze nem követi a felsőoktatás, mely sokkal inkább (mind relatív, mind abszolút terminusokban) beszűkül. Kényszerívre

helyezi, mert a meghosszabbított tanulási időszak kifutási pályalehetőségeit egyre kizárólagosabban és nagyobb mértékben a szocialista nagyiparhoz kapcsolja. Egy olyan ágazathoz, amely tulajdonképpen már a hetvenes évektől kezdődően egyre mélyülő krízisben van.

5. A MUNKA VILÁGÁNAK A BESZŰKÜLÉSE

A szocialista tervgazdálkodásra, a bürokratikus koordinált gazdaság szervezésre ráduplázott a „racionális” társadalomszervezés is. És ennek nagyon jó példája a dekrétgyermek-generáció esetében a munka világába történő átmenet tervezése. Láthattuk, amint az állam ezt a generációt az oktatási rendszeren keresztül egyre céltudatosabban a közvetlen termelés, mindenekelőtt a szocialista ipar felé tereli. És a tervezés horizontja, illetve a bürokratikus koordináció szándékának a mozzanatai ebben a vonatkozásban is megjelennek, viszont a kifutás, a formális munkaerőpiaci integráció megvalósítása már problematikusabb vetület. Becslések szerint a nyolcvanas évek végén a népesség 4–4,5%-a valamilyen formában rejtett munkanélküli volt (Zamfir, 2019: 119). Rejtett volt, hisz a Kelet-Európa kommunista tömbjéhez tartozó államok nemcsak a munkához való elvi jogot garantálták, hanem explicit módon a teljes foglalkoztatást is felvállalták, kevés (és itt most nem árnyalendő) kivétellel kijelentették, hogy a tervgazdaság alkalmazásának folyamatában megszüntették a munkanélküliséget (Porket, 1995: 32). Annak nyilvános felvállalását, jogi intézményesítését, illetve regisztrálását mindenképpen tabusították (Baxandall, 2000). Porket a rejtett munkanélküliség formáiként a) a nem regisztrált munkakeresőket, b) a látszafoglalkoztatást (overmanning), c) adminisztratív kényszeren alapuló alulfoglalkoztatást (Porket, 1995: 38–39) jelölte meg.

5.1. A nem regisztrált munkakeresők

Egy 1985-ben a *Viitorul Social*-ban (a kor gazdasági és főleg társadalmi kérdésekkel foglalkozó, szakértelmiségieknek szóló lapja) publikált tanulmány modellálja a dekrétgyermek (megnövekedett szaporulatú) generációja rendszerintegrációjának különböző vonzatait (Pecican, 1985). A munkaerőpiacot illetően a szerző 1981-től kezdődően 1995-ig vetíti előre az 1967–1973 között születettek esetében a sajátos demográfiai dinamika következtében „beálló” alakulásokat. Figyelembe veszi a valószínűsíthető nyugdíjba vonulások és új alkalmazások éves számát. Az elemzett periódus átlagában a számítások szerint évente hozzávetőleg kétszer annyian váltak volna aktívvá, mint amennyien nyugdíjba vonulnak. Vagyis a dekrétgyermek teljes mértékű munkaerőpiaci integrációja (alkalmazottá válása) a nyolcvanas évek során, minden évben a nyugdíjasok által felszabadított állásokon felül, legalább 125–150 ezer új munkahely megjelenését feltételeznék, de 1986–1988 között ez a szerző előrejelzése alapján már meghaladná az évi 200 ezres szintet is (Pecican, 1985: 266). Összeszámolva, ez 1981–1989 között legkevesebb másfél millió új munkahely megjelenését feltételezte volna. A munkaerőpiac, az alkalmazottak számának tényleges növekedése 1989-ben 1980-hoz viszonyítva 595,6 ezer volt (CNS 1990: 102–103), ami az előre számított 1,5–1,6 milliós szükséges új munkahelynek alig teszi ki a 40%-t. Még ha a modellszámítás során használt mutatók nem is eléggé letisztítottak (például nem számol korai nyugdíjazással, a fiatal kohorszok szintjén bekövetkező elhalálozással, azzal, hogy a munkaképes korúvá válók egy része önfoglalkoztató lesz a mezőgazdaságban),

akkor is a lemaradás az előre jelzett szükséges új munkahelyek száma és a tényleges alkalmazottak száma között meghökkentően nagy. És kevésbé valószínű, hogy a hetvenes évektől egyre inkább jelentkező gazdasági krízis okán beszűkülő, pontosabban a növekvő igényekkel lépést tartani képtelen munkaerőpiacról nagy arányban maradtak volna ki a nyolcvanas évek elején vagy azt megelőzően stabil alkalmazotti státusba kerülők. Illetve zárt rendszerről lévén szó (a munkamigráció alig, ellenőrizetlen formájában egyáltalán nem létezett), joggal feltételezhető, hogy a dekrétgyermek generációjának jelentős része nem regisztrált munkakereső, egyszerűen munkanélküli volt.

5.2. Látszatfoglalkoztatás és alulfoglalkoztatás

A teljes foglalkoztatottság az államszocializmus ideológiai célkitűzése volt, és ez felülírt minden más, mindenekelőtt gazdasági rációt. Az ennek az illúzióját fenntartó látszatfoglalkoztatás, a tényleges munkaerő-szükségletnél nagyobb állomány fenntartása vagy a házon belül tartott munkanélküliség nemcsak Romániában, hanem a szocialista tömbön belül krónikusan elterjedt jelenségnek számított. Mindenekelőtt azért, mert fontos ideológiai funkciót látott el, de azért is, mert egyfajta szociális védőhálóként működötték (Porket, 1998: 121–136). A hetvenes évek végén a szovjet tömb országokban az alkalmazottak 15–20%-t tartották látszatfoglalkoztatottnak (Porket, 1995: 39–42). Habár nem volt hozzáférhető Románia esetében erre vonatkozó korabeli becslés, egyértelmű, hogy ennek a gyakorlata viszonylag elterjedt volt, és ez a nyolcvanas évek végére már kritikus méreteket öltethetett. A kilencvenes évek legelején, a még működő szocialista ipar reformját megcélzandó, több szakértői csoport is átvilágította a román gazdaságot, kiemelve, hogy az egyik nagy probléma a túlméretezett alkalmazotti réteg (Schröder, 1999; Van Frausum, 1995: 41; Van Frausum et al., 1994). Például az ALRO (szlatinai alumíniumgyártó kombinát) a kilencvenes évek legelején 3644 alkalmazottal dolgozott, míg a vele a termelés nagyságrendjében összehasonlítható nagyságrendű francia üzem csak 400-zal. És a különbségnek csak egy kis része volt betudható a technológiai különbségeknek, zömük a tényleges munkaerő-szükségletnél nagyobb állomány fenntartása, vagyis az államszocializmusból megöröklött látszatfoglalkoztatás következményeként volt alkalmazva (Van Frausum, 1995: 57).

Általában jellemző volt, hogy a munkaerőpiac alakítása vagy akár a konkrét vállalati szintű munkaerő-szervezés esetében Romániában is az ideológiai, politikai megfontolásokat a gazdasági rációk fölé rendelték, addig elmenően, hogy a romániai szocialista nagyiparban az ipari vállalatok nagysága (alkalmazottak száma) presztízsforrást jelentett, és a munkáslétszám a központi erőforrások újraelosztása során sokat nyomott a latba (Schröder, 1999: 26). Illetve a nyolcvanas években érvényesített bizonyos kollektív elszámolási és teljesítményértékelési formák (az ún. globális akkord) kifejezetten kedvezett ennek (Preotesi, 2005: 186–188; 2006: 215). Ez azt jelentette, hogy az alkalmazottak fizetése nem a bértáblában előre rögzítetten történt (besorolási tarifa vagy időbérrendszer szerint), hanem nagyobb alegységek teljesítménye szerint osztották el a vállalati béralapot, amit aztán továbbosztottak az alegységen belül. Habár az alegységeknek nem volt érdeke a munkáslétszám növelése, viszont a vállalatvezetés eleget téve a pártvezetés mindenféle ideológiai követelményeinek, nyugodtan alkalmazott, sorolt be embereket az alegységekhez, ugyanis ebben a kifizetési logikában egy új alkalmazott nem jelentett vállalati szintű bérterhelést, nem kellett növelni a béralapot. Biztosított volt a vezetői kör fi-

tése, eleget tett a termelési elvárások mellett az ideológiai jellegűeknek is (Schröder, 1999: 26), a problémákat az aleggységek szintjére utalta, ahol többfelé oszlott a számukra kiutalt béalap. Ez két fontos következménnyel járt. A nyolcórás munkaidő egy olyan formális, adminisztratív, belső rendszabály által fenntartott keretté vált, amely a legtöbb alkalmazott számára kisebb-nagyobb (de inkább kisebb) mértékben telt el munkával. Másrészt azzal, hogy az alkalmazott besorolási bére (a tarifáris fizetés) egy jogi fikció maradt, a tényleges bérek váltakozóak voltak, nagymértékben függtek az aleggységnek visszaosztott béalaprész nagyságától, az illető aleggységekben alkalmazottak számától, illetve az aleggység szintjén érvényesülő elosztási szabályoktól. Ezt a helyzetet, pontosabban ennek a szervezési logikának a korabeli munkásrétegek munkamoráljára gyakorolt hatásait jól kifejezik a korabeli aranyköpések: „A munkahely nem kocsma, hogy az ember egész nap ott üljön”, „ők úgy csinálnak, mintha fizetnének, mi úgy csinálunk, mintha dolgoznánk”. Ezek elég egyértelműen rávilágítanak a fentebb vázolt látszatfoglalkoztatás következtében kialakított látszatomunkahelyek létezésére.

Az 1983-tól munkakorúvá váló, és fokozatosan a munka világába belépő dekrétgyermek számára ez a felállás különösen gondot jelentett. Egyrészt mivel a formális oktatás, amelynek elvben meghatározó része volt a szakképzés, kivételesen sem biztosított a termelési gyakorlatban ténylegesen alkalmazható ismereteket. Így hiába töltöttek el a formális oktatásban a megelőző generációkhoz képest akár három-négy évvel is többet, gyakorlatilag a munkahelyen szerezheték meg a képzést – egy olyan munkahelyen, ahol a bérelosztásban a tapasztalat és a régiség többet számított a formális iskolázottságnál, ami a fentebb bemutatott bérképzési rendszeren belül megmutatkozott a bérezésben is. És sokszor ez feszültségeket is szült, hisz nemcsak a képzettségük hiányzott, hanem a munkájukra sem volt szükség, viszont valamennyi bérezésben csak részesültek.

Már önmagában a teljes munkaidőben alkalmazott munkások tényleges részidős foglalkoztatása is egyfajta alulfoglalkoztatás. Viszont ebben az esetben a kifejezés arra vonatkozik, hogy képzettség szintjén (esetleg tartalmától nagyon eltérő) munkakörben alkalmaznak egy személyt. Ez alapvetően jellemző a munkaerőpiacra „szakmunkásként” belépő, formálisan akként alkalmazott, de sokszor alapvetően betanított munkásként dolgozó generációra.

A dekrétgyermek számára az átmenet a munka világába még csak nem is félsiker, hanem részleges kudarc. Egyrészt az átfogó mértékben formalizált munkaerőpiacon kívüli lehetőségek gyakorlatilag azalatt tűnnek el (válnak teljesen marginálissá), amíg ők felnőnek. Vagyis *csak* alkalmazottak lehetnének, de a nyolcvanas évek munkaerőpiaci alakulásait tekintve, egy részük a struktúráján kívül reked. Illetve azok is, akik alkalmazotti státusba (zömük a szocialista nagyiparba) kerülnek, olyan vállalatokhoz lépnek be, amelyekben belül csak növelik a látszatfoglalkoztatottak számát, és aspirációikon aluli pozíciókat töltenek be.

6. EGY FÉLRESIKERÜLT PROJEKTEN ELCSÚSZOTT NEMZEDÉK?

A dekrétgyermeké volt talán a Ceaușescu-féle államszocialista rezsím első átfogó jellegű társadalomalakító projektje, amely többszörösen és sorozatosan félrecsúszott. Egyrészt a többnyire szankciókra, semmint ösztönzésekre épülő pronatalista projekt csak rövid távon bizonyult sikeresnek. A szűkre szabott családtervezési lehetőségek mozgásterében a hosszú távú demográfiai

minták a népesedéspolitikai erőfeszítések ellenére is érvényesültek. Igaz, ennek a folyamatnak a rövid és középtávú (állami gondozásban hagyott gyermekek számára, a reprodukív kultúrára és demográfiai viselkedésre vonatkozó) következményei nagyon is problematikusak voltak.

Az abortusztilalom csak egy eszköze volt a rendszer hosszú távú iparosítási programjának a demográfiai megalapozására, de az sem valósult meg, viszont az átmenetileg megnövekedett létszámú kohorszok, a dekrétgyermekek rendszerintegrációja is folyamatos kihívást jelentett az állam számára. Egyrészt a szűkülő állami erőforrások kontextusában rendkívüli kihívást jelentett a dekrétgyermekek iskoláztatása, az ipar számára hasznosítható humán erőforrássá történő formálása. Ennek mind a megelőző, mind az őket követő kohorszokhoz viszonyítottan messze kimagasló létszámú generációnak a növekvő beiskolázási mutatói (a megelőző generációkhoz viszonyítva több formális oktatásban eltöltött év, nagyobb korspecifikus beiskolázási ráták) nagyrészt az oktatási rendszer (infrastruktúrájának és személyzeti állományának) túlterhelési kontextusában valósultak meg.

Habár a megelőző generációkhoz viszonyítva a bemeneti egyenlőség mutatóit, a tényleges hozzáférési esélyeket az alapfokú és középfokú oktatáshoz (eltekintve annak hihetetlen leterheltségétől) jobbnak tekinthetjük, az átmenet az aktív korba, a munka világába, ami a nyolcvanas évek második felére esett, nagyon beszűkült lehetőségeket jelentett. Radikálisan beszűkült az egyetemi bejutás lehetősége. A munkaerőpiaci mutatók, a megteremtett új munkahelyek száma messze elmaradt a dekrétgyermek-évjáratok volumene által feltételezett bővüléstől. És az alkalmazásba állók is olyan szervezeti rendszer részeivé váltak, amely már régebbről a nagymértékű látszafoglalkoztatásra volt berendezkedve.

7. VÉGSZÓKÉNT

Sokan egy történelmi metaforát látnak abban, hogy a Ceaușescu-féle rendszer ellen fellépő tüntetők között sok volt a 18–22 éves, vagyis 1967–1971 között született fiatal, állítva, hogy az abortusztilalmat elrendelő 1966-os dekrétum volt a rendszer végítélete. A metaforán túl viszont a dekrétgyermekek integrációjának a halmozódó felemássága, részleges kudarc kontextusában már nehéz volt fenntartani azt a duplicitást, amely a valóságnak az ideológiai elvárásokhoz történő folyamatos igazításában körvonalazódott.

Ám ezen túlmutatóan a dekrétgyermekek nyolcvanas évek végi helyzete nélkül nehezen érthető, értelmezhető olyan kilencvenes években beinduló folyamatok, jelenségek, mint (csak, hogy két példát említsünk) a Romániából kiinduló, nagymértékű nemzetközi migráció felfutása, az egyetemi expanzió és annak visszasságai, beleértve a folyamatosan felszínre kerülő diplomabotrányokat is.

SZAKIRODALOM
REFERENCES

- Andrei, A., & Branda, A. (2015). Abortion Policy and Social Suffering: the objectification of Romanian women's bodies under communism (1966–1989). *Women's History Review*, 24(6), 881–899.
- Anghelache, C., Petrescu, I., Anghel, M. G., & Gogu, E. (2018). *Evoluția centenară a învățământului în România*. Editura Economică.
- Baxandall, P. (2000). The Communist Taboo Against Unemployment: Ideology, Soft Budget Constraints, or the Politics of De-Stalinization? *East European Politics and Societies*, 14(03), 597–635.
- Bejenaru, L. M., & Spiridon, R. N. (2017a). Studiu introductiv. In L. M. Bejenaru & R. N. Spiridon (szerk.), *Politică și demografie în România comunistă 1966-1989* (7–44. o.). Editura Eikon.
- Bejenaru, L. M., & Spiridon, R. N. (szerk.) (2017b). *Politică și demografie în România comunistă 1966-1989*. Editura Eikon.
- Berelson, B. (1979). Romania's 1966 anti-abortion decree: The demographic experience of the first decade. *Population Studies*, 33(2), 209–222. doi:10.1080/00324728.1979.10410438
- Bolovan, I. (2004). Aspecte privind relația politică. Demografie în timpul regimului comunist din România. *Arhiva Someșană, III*, 285–294.
- Brzozowska, Z. (2015). Female Education and Fertility under State Socialism in Central and Eastern Europe. *Population*, 70(4), 731–769. doi:10.3917/popu.1504.0731
- Burloiu, P. (1975). *Planification de l'éducation en Roumanie*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000073626?posInSet=1&queryId=007f1325-bbce-4830-a6cc-00d27863bdba>
- Calhoun, C. (1991). Indirect relationships and imagined communities: large-scale social integration and the transformation of everyday life. In P. C. Bourdieu, James S. (szerk.), *Social theory for a changing society* (95–130. o.). Westview Press.
- Calhoun, C. (1992). The Infrastructure of Modernity: Indirect Social Relationships, Information Technology, and Social Integration. In H. Haferkamp & N. J. Smelser (szerk.), *Social change and modernity* (206–237. o.). University of California Press.
- CNS. (1990). *Anuarul statistic al României 1990*. Comisia Națională pentru Statistică.
- Collins, R. (2019). *The credential society*. Columbia University Press.
- Dannehl, C. R., & Groth, A. J. (1992). Communist and non-communist Europe: Functional differentiation, 1970–1985. *Social Indicators Research*, 27(1), 59–87.
- David, H. P., & McIntyre, R. J. (1981). *Reproductive Behavior. Central and Eastern European Experience*. Springer Publishing Company.
- David, H. P., Skilogianis, J., & Posadskaya-Vanderbeck, A. (1999). *From abortion to contraception: A resource to public policies and reproductive behavior in Central and Eastern Europe from 1917 to the present*. Greenwood Publishing Group.
- Decret nr. 770 din 1 octombrie 1966 pentru reglementarea îtreruperii cursului sarcinii (1966). *Buletinul Oficial*. <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/177>

- Direcția Centrală de Statistică (1968). *Anuarul statistic al Republicii Socialiste România 1968*. Direcția Centrală de Statistică.
- Drezgić, R. (2010). Policies and practices of fertility control under the state socialism. *The History of the Family*, 15(2), 191–205.
- Fischer, M. E. (1979). The Romanian Communist Party and Its Central Committee: Patterns of Growth and Change. *Southeastern Europe*, 6(1), 1–28.
- Foucault, M. (1982). The subject and power. *Critical inquiry*, 8(4), 777–795.
- Frejka, T. (2008a). Overview Chapter 2: Parity distribution and completed family size in Europe: Incipient decline of the two-child family model? *Demographic Research*, 19, 47–72.
- Frejka, T. (2008b). Overview Chapter 3: Birth regulation in Europe: Completing the contraceptive revolution. *Demographic Research*, 19, 73–84. doi:10.4054/DemRes.2008.19.5
- Georgescu, D. (2015). “Ceaușescu’s children:” *The making and unmaking of Romania’s last socialist generation (1965–2010)*. University of Illinois at Urbana-Champaign.
- Hodson, R., & Sullivan, T. A. (2006). *The Social Organization of Work*. Thomson Wadsworth.
- Hord, C., David, H. P., Donnay, F., & Wolf, M. (1991). Reproductive health in Romania: reversing the Ceausescu legacy. *Studies in family planning*, 22(4), 231–240.
- Johnson, A. K., & Groze, V. (1994). The Orphaned and Institutionalized Children of Romania. *Journal of Emotional and Behavioral Problems*, 2(4), 49–52.
- Kaelble, H. (2013). *A Social History of Europe, 1945–2000: Recovery and Transformation After Two World Wars*. Berghahn Books.
- Keil, T. J., & Andreescu, V. (1999). Fertility policy in Ceausescu’s Romania. *Journal of family history*, 24(4), 478–492.
- Kligman, G. (1992). Abortion and international adoption in post-Ceaușescu Romania. *Feminist Studies*, 18(2), 405–419.
- Kligman, G. (1995). Political Demography: The Banning of Abortion in Ceaușescu’s Romania. In F. D. Ginsburg, & R. Rapp (szerk.), *Conceiving the new world order: The global politics of reproduction* (234–256. o.). University of California Press.
- Kligman, G. (1998). *The Politics of Duplicity. Controlling reproduction in Ceaușescu’s Romania*. University of California Press.
- Lockwood, D. (1964). Social Integration and System Integration. In G. K. Zollschan, W. Hirsch, & D. A. Martindale (szerk.), *Explorations in social change*. Houghton Mifflin.
- Macura, M. M., & MacDonald, A. L. (2003). Fertility and fertility regulation in Eastern Europe: from the socialist to the post-socialist era. In I. Kotowska & J. Jóźwiak (szerk.), *Population of Central and Eastern Europe. Challenges and Opportunities* (35–90. o.). Statistical Publishing Establishment.
- Marin, M. (2018). Education in communist times: The case of Romania. *Sociologie Românească*, 16(01 + 02), 27–41.
- Massino, J. (2009). Workers under Construction: Gender, Identity, and Women’s Experiences of Work in State Socialist Romania. In S. Penn & J. Massino (szerk.), *Gender politics and everyday life in state socialist Eastern and Central Europe* (13–31. o.). Palgrave Macmillan.
- Massino, J. (2019). *Ambiguous Transitions: gender, the state, and everyday life in socialist and postsocialist Romania*. Berghahn Books.

- Mastnak, T. (2005). The reinvention of civil society: Trough the looking glass of democracy. *European Journal of Sociology/Archives Européennes de Sociologie*, 46(2), 323–355.
- Matysiak, A. (2011). Fertility developments in Central and Eastern Europe: The role of work–family tensions. *Demográfia English Edition*, 54(5), 7–30.
- Mitchell, B. (1998). *International historical statistics: Europe 1750-1993*. Springer.
- Moskoff, W. (1980). Pronatalist policies in Romania. *Economic Development and Cultural Change*, 28(3), 597–614.
- Munkácsy, G. (1973). A KGST-országok gazdasági fejlődése (II). *Külgazdaság*, 17(1973/6), 447–457.
- Nations, U. (1950). *Demographic Yearbook 1949-1950*. United Nations.
- Nelson, C. A., Fox, N. A., & Zeanah, C. H. (2014). *Romania's Abandoned Children: Deprivation, Brain Development, and the Struggle for Recovery*. Harvard University Press.
- Pavelescu, F. M. (2018). Învățământul din România în perioada 1919-2017. *Studii Economice*. <https://ideas.repec.org/p/ror/seince/181221.html>
- Pecican, E. (1985). Generațiile anilor cu natalitate sporită și aportul lor la dezvoltarea socio-economică. *Viitorul Social*, 78(mai–iunie 1985), 266–271.
- Pop-Eleches, C. (2006). The impact of an abortion ban on socioeconomic outcomes of children: Evidence from Romania. *Journal of Political Economy*, 114(4), 744–773.
- Porket, J. L. (1995). *Unemployment in capitalist, communist and post-communist economies*. St. Martin's Press.
- Porket, J. L. (1998). *Modern Economic Systems and their Transformation*. Palgrave Macmillan.
- Preotesi, M. (2005). Etica muncii în tranziție. *Calitatea vieții*, 16(3–4), 183–204.
- Preotesi, M. (2006). Salariații români-căștigători și perdanți ai tranziției. *Calitatea vieții*, 17(3–4), 213–232.
- Rotariu, T. (2006). Romania and the second demographic transition: The traditional value system and low fertility rates. *International Journal of Sociology*, 36(1), 10–27.
- Rotariu, T., Dumănescu, L., & Hărăguș, M. (2017). *Demografia României în perioada postbelică (1948-2015)*. Polirom.
- Rothenbacher, F. (2013). *The Central and East European Population since 1850*. Palgrave Macmillan.
- Scânteia (1977, 1977-12-16). Programul de creștere a nivelului de trai în anii 1976-1980. *Scânteia*, 1, 3.
- Schröder, P. J. (1999). On privatisation and restructuring. *European Studies Discussion Paper*, 33, 1–54.
- Scott, H. (1978). Eastern European women in theory and practice. *Women's studies International quarterly*, 1(2), 189–199.
- Sipos, S. (1991). Current and structural problems affecting children in Central and Eastern Europe. In G. A. Cornia & S. Sipos (szerk.), *Children and Transition to the Market Economy: Safety nets and social policies in Central and Eastern Europe*. Avebury, Aldershot (3–33. o.). England Avebury.
- Soulet, J.-F. (1998). *Istoria comparată a statelor comuniste: din 1945 pînă în zilele noastre*. Polirom.

- Stenvoll, D. (2007). Contraception, Abortion and State Socialism: Categories in Birth Control Discourses and Policies. *Kansai University review of law and politics*, 28, 33–49.
- Sterbling, A. (2013). Aspects of “Informality” – With Particular Focus on South-Eastern Europe. In C. H. Giordano, & N. Hayoz (szerk.), *Informality in Eastern Europe. Structures, Political Cultures and Social Practices* (67–88. o.). Peter Lang.
- Teitelbaum, M. S. (1972). Fertility effects of the abolition of legal abortion in Romania. *Population Studies*, 26(3), 405–417. doi:10.1080/00324728.1972.10405910
- Tomka, B. (2013). *A Social History of Twentieth-Century Europe*. Routledge.
- Trebici, V. (1972). Îmbătrânirea demografică a populației. *Viitorul Social*, 1(1), 176–194. <https://sas.unibuc.ro/storage/downloads/nuptialitate-80/Modele-Nuptialitate1986.pdf>
- Trebici, V. (1984). Populația ca resursă limitată. *Viitorul Social*, 77(5), 442–448. <https://sas.unibuc.ro/storage/downloads/nuptialitate-80/Modele-Nuptialitate1986.pdf>
- Trebici, V., Hristache, I. (1977). Populația României la orizontul anului 1990. *Viitorul Social*, (2), 325–334.
- United Nations (1974). *Compendium of housing statistics 1971. Recueil des statistiques de l'habitation 1971*. United Nations.
- Van Frausum, Y. G. (1995). Industrial restructuring in Romania: Diagnosis and strategies. *Europe-Asia Studies*, 47(1), 47–65.
- Van Frausum, Y. G., Gehmann, U., & Gross, J. (1994). Market economy and economic reform in Romania: Macroeconomic and microeconomic perspectives. *Europe-Asia Studies*, 46(5), 735–756.
- Verdery, K. (1996). *What was Socialism, and What Comes Next?* Princeton University Press.
- World Bank (1991). *World development report 1991: The challenge of development*. The World Bank.
- World Bank, W. D. I. (2021). *Fertility rate, total (births per woman) – Romania*. <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT.IN?locations=RO>
- Zamfir, C. (2019). *Istoria socială a României*. Editura Academiei Române.